



Pärmen: Rösen vid Bodholmens klapperstensfält på Värilax (Korsholm). Alf Svahn står i en grop intill förvaringsröset i förgrunden. Ett sälfångstläger som troligen kan dateras till sen järnålder. © Mikael Herrgård.

Skärgård

Nr 1-2015, årgång 38

Tema: Att dokumentera är viktigt

Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (SIÅA) för presentation av aktuell skärgårdsforskning samt diskussion kring frågor som rör skärgården och våra svenska kustbygder.

Webbsida: www.skargard.fi

Ansvarig utgivare: SIÅA

Redaktör: Håkan Eklund,
e-post: hakan.eklund@abo.fi

Tfn: +358 (0)50 5672 213

Postadress: Arken, Fabriksgatan 2G,
20500 ÅBO, Finland.

Tryck: Fram, Vasa

Layout, ombrytning och produktion:
Gosmo Print Ab

Tidskriften Skärgård utkommer med 4 temainummer per år.

Årsprenumeration (fortlöpande) kostar 46 € i Finland och 50 € utomlands. Lösnummer 20 €.

Prenumerationer via www.skargard.fi
eller Anita Julin, tfn: (02) 215 4944, e-post:
anita.julin@abo.fi, eller redaktör Eklund.

Ledningsgruppen för SIÅA

Utbildningsplanerare Nina Söderlund,
suppl. vicedirektör Tina Engblom.

Professor Jan-Åke Törnroos,
suppl. kommundirektör John Wrede.

Professor Kjell Andersson,
suppl. intendent Kasper Westerlund.

Docent Mikael von Numers,
suppl. professor Marko Joas.

Koordinator Katja Bonnevier,
suppl. utvecklingschef Gunilla Granberg.

Byaombud Pia Prost,
suppl. skärgårdsombudsman Sami Heinonen.

Studerande Amanda Enberg,
suppl. vuxenstud. Charlotte von Haartman.



© 2015 Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi

ISSN 0356-9381

Skärgård 1 • 2015 1

Värdet av dokumentärfotografi

I dag tas det bilder mer än någonsin och de används i de mest vardagliga situationer. De är en så naturlig del av vardagen, av vårt bildsamhälle, att många inte desto närmare reflekterar över det. Så har det inte alltid varit. Och hur många tittar mera kritiskt på en bild? Inte bara ur ett rent tekniskt perspektiv utan också formmässigt och framförallt vad bilderna vill förmedla, eller dölja?

AV BILDMATERIALET att döma i publikationer och tidningar är det många som okritiskt producerar och publicerar bilder. Och då är inte privata bloggar, Facebookillustrationer eller annat "nätmaterial" inräknat. Speciellt skär det i själen när man ser påkostade fina böcker eller publikationer med ypperlig textsubstans innehålla ett uruselt bildmaterial, kanske dessutom presenterat i en dålig layout. Det signalerar att författaren, redaktionen eller ombrytaren helt enkelt varit okunniga eller ointresserade av bildernas värde och betydelse. Tekniskt dåliga bilder, exempelvis gamla dokumentära bilder, kan också presenteras på ett konstnärligt och bildmässigt tilltalande sätt, om bildseendet hos producenterna finns. Och värdesätts.

ETT FOTOGRAFI är en avbildning av en situation, eller ett föremål, som det hittas många exempel på i detta temanummer som uppmärksammar delar av Mikael Herrgårds fotografiska livsverk. Ett foto förmedlar också en föreställning om hur någonting är, berättar mycket om fotografen, om fotografens bildseende och yrkesskicklighet.

En fotograf arbetar med ljuset för att skapa en viss stämning, eller att helt enkelt få vissa delar av motivet att framträda på ett tydligare sätt, som Herrgård utnyttjar optimalt när han till exempel dokumenterar spår av fornlämnningar i naturen, där bilder tagna i rätt ljus och i rätt vinkel ibland avslöjar sådant som

inte är alldeles lätt att upptäcka i terrängen, ens för ett tränat öga.

Det sägs att bilden säger mer än tusen ord, men den kan också ljuga mer än tusen ord! En förskjutning av vinkel och sammanhang kan göra att två bilder med samma motiv kan få helt olika innebörd. Det är inte sagt att man på samma bild vill ha med stinkande och ruttnande alger i hemviken när sommarstugidyllen skall avbildas ...

INOM TIDNINGSVÄRLDEN med sin inbyggda hierarki tog det sin tid innan fotografiet och fotografen accepterades och jämfördes med text och textproducenter. Längre betraktades pressfotografer som icke fullvärdiga journalister och redaktionella medarbetare. På många redaktioner betraktades de snarast som tekniker, som "bara" tog bilder/framkallade bilder, och var följaktligen dåligt avlönade. För många tidningar gäller denna situation än idag. Många finlandssvenska dagstidningar har aldrig satsat på egna fotografer (eller fotoutbildning), det är de textproducerande journalisterna som förväntas "knäppa" några bilder när de ändå är ute och samlar in sitt material. Resultatet är därefter.

NÄR TIDNINGEN EXPRESSEN i Sverige etablerades 1944 beslöt Helsingforsfödda Carl-Adam Nycop (1909-2006), som var en av grundarna, att jämställa fotograferna med journalisterna. Det var då något helt nytt. Han utgick ifrån att bilden var lika viktig som texten i den dagliga tidningen.

Nycop:s tes var följande: 1) Bilden skall i sig själv illustrera en nyhet eller förstärka en textnyhet. 2) Bilden skall vara en berättare, gärna en avslöjande berättare. 3) Bilden skall vara ett medel att upplysa. 4) Bilden skall vara underhållande, gärna humoristisk, men aldrig tarvlig. Dålig smak i bildval måste motarbetas i Expressen.

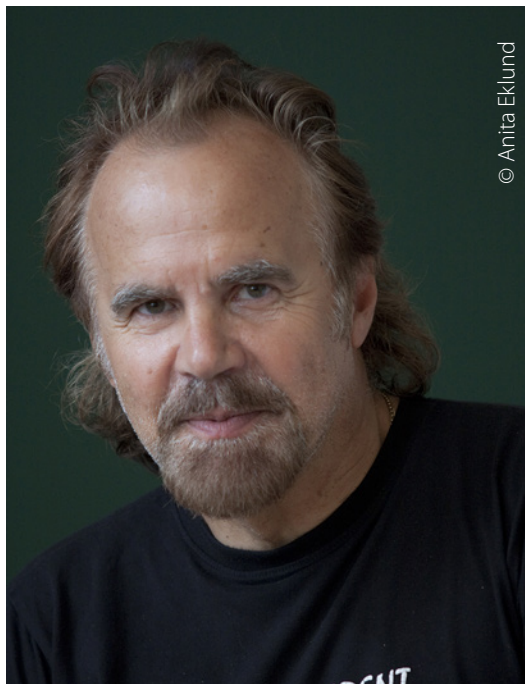
Det senare kunde många finlandssvenska dagstidningar reflektera över än i dag.

DE SOM TIDIGARE kallades för pressfotografer är idag bildjournalister som arbetar med olika sorters dokumentära bilder och projekt. En sådan fotograf är Mikael Herrgård som började sin fotokarriär på Vasabladet, en tidning som länge hållit sig med egna fotografer.

Herrgård är en berättare i bild (numera också i text, som inte är helt vanligt för fotografer), som inte nödvändigtvis utgår ifrån vad som anses vara intressant för allmänheten utan frågar sig vad som kan bli intressant om man får veta mer om det. För att kunna göra det måste man lägga ner tid för att studera sitt ämnesområde. Det gäller att synliggöra sådant som finns omkring oss, som vi kanske inte vet så mycket om, eller ens normalt bryr oss. Just så jobbar en hängiven dokumentärfotograf, som följer upp ett visst ämnesområde under flera års tid.

I Herrgårds fall har fotograferandet (förutom tidningsbilderna) i samarbete med textförfattare resulterat i ett antal bokverk som idag utgör ett ovärderligt dokumentärmaterial.

ATT LYCKAS FÅ förlagsdirektörer att inse värdet av bildjournalistiska bokverk under 1970-talet var inte lätt, som Herrgård berättar om i en av sina texter när boken "Människor och arbete i österbottnisk skärgård" skulle publiceras. De var mera intresserade av skönlitterära texter och förstod inte värdet av dokumentärt bild- och textmaterial, som redan några decennier senare skulle visa sig vara historiskt värdefullt när den gamla skärgårdsbefolkningen och -kulturen inte längre fanns kvar. Det var samma herrar som satte tummen ner för Kaj Dahls (1945-2003) bilddokumentära uppföljning av de sista skärgårdsgenerationerna i Åbolands- och Östra Nylands skärgårdsområden. Idag är



© Anita Eklund

dessutom Dahls värdefulla originalmaterial (filmnegativen) försvunna, också det östnyländska som han hade donerat till bygden, när ingen av de få finlandssvenska förlagen ville satsa på hans bokprojekt.

TACK OCH LOV finns det idag ett antal mindre regionala bokförlag som knappast är några monetära guldgruvor men som gör ett synnerligen värdefullt kulturarbete genom att ge ut böcker som av olika orsaker inte säljer för de breda massorna.

Årets kolumnist i Skärgård, Karin Dahlström i Björköby, är en av dem. Liksom Agneta Andersson på Jurmo, tidigare redaktör för denna tidskrift. Ord och bild, väl paketerade, lever länge i tryckt form. Också till glädje för kommande generationer.

Håkan Eklund, redaktör

Orrspel 1979 vid Åkant träsk i Oravais. © Mikael Herrgård.



DEL I Att dokumentera är nödvändigt

TEXT & BILD: MIKAEL HERRGÅRD

Einar Vistbacka var en vänlig man. Han var folkskollärare i Kvevlax (1946-1960) och bibliotekarie på kommunbiblioteket. Det var säkert en stor del hans förtjänst att vi ofta träffades en gång till på kvällarna efter dagens skolarbete. Lärarna var förvisso auktoriteter men på kommunalgårdens vind, i biblioteket, möttes vi nästan som jämlingar bland böckerna.

Greven av Monte Christo, Biggles- och indianböcker lästes flitigt, men även tidskrifter för bildernas skull. Ibland fanns till och med exemplar av Life bland tidningarna i det inre rummet. Bilderna i Life gjorde ett enormt starkt intryck, speciellt från revolten i Ungern 1956. Dagstidningarnas bilder intresserade inte. Antagligen var de ännu för stereotypa; det var först på 1960-talet som de första "riktiga" reportagebilderna dök upp i det egna Vasabladet.

I GRYNINGEN den 2 januari 1961 sprang nästan alla skollediga barn genom snön till platsen där Aeros plan störtat tidigare på morgonen. Alla tjugofem i planet hade omkommit. Den ry-

Det intensiva orrspelet kulminerar i parningsakter när honorna anländer till spelplatsen i början av april. Bilden är från Antero Gråbbils åkrar i Vörå, våren 1978. © Mikael Herrgård.



kande olycksplatsen var kaotisk, skrämmande och överklig. Bilderna i tidningen dagen efter hade svårt att förmedla de upplevda synintrycken. Själv hade jag ännu, som 13-åring, ingen kamera. Kvar satt dock bilderna på näthinnan och i minnet – där de ännu sitter efter drygt 50 år.

TANKEN på en kamera mognade. Så småningom, efter en sommar med pappersvedsbarkning och kålrotsgallring räckte förtjänsten till en småbildskamera med 35 mm brännvidd, försedd med extra närbildslins. Senare läste jag – och stärktes barnsligt nog av att veta att fotograflegenden Henri Cartier-Bresson använde just 35 mm som standardobjektiv.

Fotograferandet blev en intensiv hobby med natur, folk och miljöer som inspirationskällor. Speciellt fascinerande var Kyro älvs vårflöden som förvandlade hemmets omgivning till en vacker sjötomt under några dagar. Orrspel inte att förglömma samt kontakterna med de legendariska fågelvännerna Erik Pollar, Rolf Sandvik och Antero Gråbbil.

AKTIVA i hembygdsföreningsverksamhet visade att långsiktig fotodokumentation är nödvändig genom alla tider. Selfies i nutid, för att likt statsministern framhäva sig själv, är en ny bildvariant som för det mesta konsumeras genast – och därefter slängs.

Erik Pollar från Vörå, legendarisk ornitolog och naturvän vid ett kalhygge – en miljö som han ogillade. Bilden är från 1979. © Mikael Herrgård.



De äldre amatörforskarna som visste värdet av den fotografiska bilden blev för min egen del lika stora inspiratörer som de kända proffsen ute i världen. Den tråkiga militärtjänsten vändes till något riktigt nyttigt genom att jag under lediga stunder läste in fototeori från grunden. Kunskaperna förbättrades senare med Arbiskurser och självstudier.

DET HÄR BLEV det ostadiga fundamentet som skulle bära långt in i framtiden. Bilder studerades i otaliga svenska, finska och engelska fototidningar där alla kända och okända fotografer passerade revy. Funderingar på kreativitet ägnades mycken tankemöda.

Det duger inte att enbart mekaniskt avbilda. Man måste arbeta med känsla och försöka förmedla en personlig touch, annars blir det inte bra. Insikten kom också, genom försök och misslyckanden, att fotograferingen alltid måste

utföras noggrant. Kameran ska, till exempel, vara förinställd på det väntade motivet. Det går inte att fumla och ställa in kameran när man väl ska avbilda snabba förlopp. Senare under fotograferingen, om det ges möjlighet, ska man ta alternativa bilder.

FILMFRAMKALLNING och bildframställning på papper gjordes hemma efter noggranna rutiner. Alla arbetsskeden är viktiga. Bildframställningen är ett känsligt hantverk, oavsett om det görs med förstoringsapparat i mörkrummet eller på dator. Små nyansskillnader blir ofta avgörande för ett lyckat, eller misslyckat, resultat. En yrkeskarriär föresvävade inte, övertygad om att en givande hobby då skulle förstöras av många rutinuppdrag.

ETT ERBJUDANDE från Vasabladet 1975 om ett halvårsvikariat – som följdes av fast anställning – ändrade radikalt på inställningen till jobbet.

Det snabba tempot och arbetet i händelsernas centrum var stimulerande. Det var en expansiv tid. Borta var oljekrisens panik från 1973 då hastigheten på vägarna radikalt sänktes till 70 km i timmen. Fotografens arbete värdesattes och samarbetet med skrivande kollegor löpte bra. Tekniken hade utvecklats, bilderna användes på ett journalistiskt riktigt sätt och blev dessutom bra i tryck – de flesta än så länge i svartvitt.

Redan före anställningen hade jag funderat ut hur bra tidningsbilder borde se ut, tidningsläsande hade tidigt blivit en vana. Bilderna måste vara ärlig dokumentation, samt kunna förstås och förmedla det väsentliga även på två spalter trots att verkligheten är så mycket större. De egna bilderna skulle, om möjligt, vara tillräckligt bra för att få ett eget liv. Inte enbart ses som komplement.

TEORIN OMSATTES i praktiken så gott det gick och visade sig fungera för det mesta. Konceptet har

egentligen inte behövt justeras. Men det gällde att leverera i alla lägen och göra det bästa av alla situationer. Tempot var högt, tidsmarginalerna var små, deadline måste ovillkorligen hållas.

Utrikesbilder och bilder från övriga Finland kom via telefoto. Först skulle de beställas och framkallas manuellt, senare blev mottagningen automatisk, men det krånglade ofta. För det mesta jobbade man ensam bland många skrivande journalister, redigerare och chefer. Uppdragen varierade från de finaste salonger till de hemskaste olyckor.

DEN 13 APRIL 1976 exploderade patronfabriken i Lappo och 40 personer omkom. Tillsammans med reportern Ingmar Kommonen var vi från Vbl nästan först på plats av medierna. Det är inget att skryta med. Helst ska man inte komma tidigt till en hemsk olycka, men vi kunde åtminstone länge röra oss fritt på olycksplatsen – vilket också syntes i tidningen. Dagen efter besökte vi överlevande på sjukhuset. Begrav-



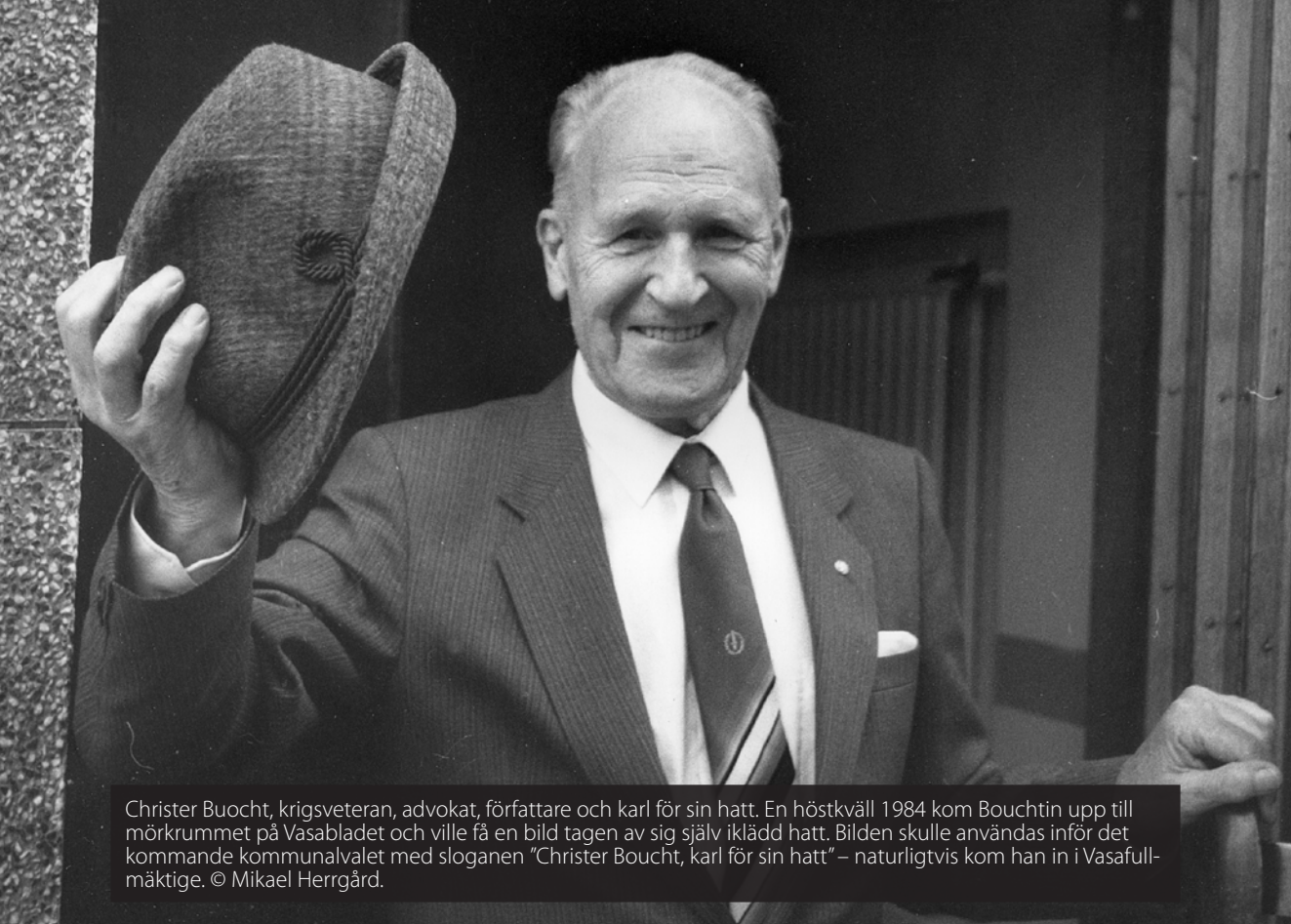
Patronfabriken i Lappo exploderar och förstörs fullständigt 14 april 1976. Fyrtio personer omkom. Länsläkaren Jouko Antti, till höger, var lika chockad som alla andra. © Mikael Herrgård.



Raisa och Michail Gorbatsjov besökte även Uleåborg 1989. Bakom Tellervo (skymd) och Mauno Koivisto. De ryska livvakterna gjorde sitt bästa för att sabotera bra bilder men med kameran i uppsträckta händer, utan att titta i sökaren, kunde situationen räddas för egen del. © Mikael Herrgård.



Prins Bertil på besök 1981 under Vasas 375-års jubileum. Den vanligen tuffa Gustav "Joker" Strömsholm från Radio Österbotten ställde högtidligt, artiga frågor till den avslappnade prinsen. © Mikael Herrgård.



Christer Buocht, krigsveteran, advokat, författare och karl för sin hatt. En höstkväll 1984 kom Bouchtin upp till mörkrummet på Vasabladet och ville få en bild tagen av sig själv iklädd hatt. Bilden skulle användas inför det kommande kommunalvalet med sloganen "Christer Boucht, karl för sin hatt" – naturligtvis kom han in i Vasafullmäktige. © Mikael Herrgård.



Stina Ekblad under ett av sina besök på Wasa Teater under 1980-talet. © Mikael Herrgård.

ningen av offren var nästan värst med så många sörjande anhöriga och den långa konvojen med kistor på militärens lastbilar. Kekkonen var där och även rutinerade journalister grät.

ARBETSFÄLTET gällde hela svenska Österbotten, inklusive Kyrolandet och skärgården. Ibland också övriga Finland. Mitt första stora bildreportage handlade om Köklot, skärgårdsön som fått fast vägförbindelse 1975. Jag for en extra resa, utom arbetstur, för att få bilder av fiskaren Bernard Toppar när han fiskade strömming med skötar. Det lönade sig. Maj-Britt Höglund var reporter och senare samarbetade vi om boken "Människor och arbete i österbottensk skärgård". Det blev många olika skärgårdsreportage från tidningen framöver.

DEN 31 augusti 1984 gick fraktfartyget Eira på grund och smutsade ner Kvarken med 300 ton olja. Vi hyrde företagaren med den snabbaste båten på Replot och satte högsta fart mot oljan. Vädret var vackert, föraren demonstrerade den nya båtens allra senaste finesser.

– Vi vill att du far till Nikersgrunden, söder om Valsörarna kommenderade reportern Marcus West sent omsider. Där hade oljan gått iland på fågelskyddsområdet.

– Int hittar jag dit och förresten är det för stengt. Int vågar jag fara dit, blev svaret.

Nåja, vi gjorde det nästbästa och for till Utgrynnan, svart av olja, mitt i Kvarken. Där jobbade några salta fiskargubbar, nästan svarta, febrilt med oljan. Som kontrast rörde sig en blond flicka, helt opåverkad av oljan, bland gubbarna – en smått absurd situation som fastnade i minnet men inte på negativet. Dagen efter for vi till Björkö. En från Björkmans tog oss på en liten stund dit vi ville med sin präktiga fiskarbåt. Oljan fanns kvar. Oljesanerarna kunde tvätta sig efteråt, men inte fåglarna.

DET VAR SVARTVITA bilder som gällde, Kodak Tri-X (400 ASA) var standardfilmen. Ljuskäns-

ligheten var inte hög men vi försökte kompensera med ljusstark optik. Pressbilder skulle nämligen fram även från de uslaste ljusförhållanden – det var det ofta.

Inomhus togs många bilder med en stark blix, ljuset riktades indirekt via tak eller en reflekterande yta. Resultatet blev förvånansvärt bra. Mötesbilderna blev många på grund av uppdragen. Standardbilden omtalades som "tre gubbar och ett papper". Men mötesbilder kunde också varieras, fanns man på plats minuterna och sekunderna före (eller efter) själva mötets början uppstod ofta oväntade, bildmässiga situationer. Ibland kom kritik för att mest män fanns på bild men även om vi, från de uppdrag vi bevakade, medvetet försökte få aktiva kvinnor på bild blev fördelningen 60-40 till männens fördel, i ett längre perspektiv.

George Bush d.ä. och Michail Gorbatsjov, med tolken i mitten, under den avslutande presskonferensen 1990 i Finlandiahuset. Det historiska toppmötet och samtalen i Helsingfors inledde en drygt tjugoårig avspänningsperiod i relationen mellan stormakterna. © Mikael Herrgård.

Stela mötessituationer kan också lyckas om bilden tas vid rätt tillfälle. I tagningsögonblicket antecknar Ulla-Maj Wideroos ögonblickligen sitt vinnande röstetal när valresultatet över motkandidaten Rune Björkvist tillkännages. Kampen gällde Sfp:s kretsordförandeval 1985 i Österbotten. Hon valdes in i riksdagen 1995, var bl a andra finansminister i regeringen Jäätteenmäki/Vanhainen från 2003. © Mikael Herrgård.



FILMEN FRAMKALLADE vi själva manuellt, även lokalredaktörernas filmer som anlände med buss. Pappersbilderna framställdes relativt snabbt för redigerarna som sammanställde text och bild till en helhet. Nästa steg var ombrytningen som gjordes på papper, därefter följde reprofoto och slutligen tryckning. En stor del av arbetet tillbringade vi bland vätskorna i mörkret. Ofta var man finkladd och de frätande kemikalierna förstörde många skjortor. De stora tidningshusen hade skild mörkrumspersonal som hade tid att använda skyddskläder.

IMITTENAV 1980-talet introducerades färgbilder i större skala på tidningen, det blev en lång och plågsam process. Färgbilder var givetvis inte fel, verkligheten är förvisso i färg, men tekniken var inte redo för det dåliga tidningspappret. Det var dessutom kostsamt och arbetsdrygt att ta fram färgbilderna från diafilm. Visst var Vbl bland de första med ny teknik, men det hjälpte inte. Det tog många år innan färgbildernas tryckkvalitet stabiliserades på dagstidningarna.

ARBETSMÄSSIGT blev det lite lättare 1993 då bildframställningen på dator inleddes. Kameran var fortfarande analog men filmen ändrades till negativ färgfilm som vi själva framkallade och skannade digitalt in i datorn. Filmen framkallades nu i en sluten process maskinellt, men vätskor skulle fyllas på. Fotopapper behövdes inte mer. Vi öppnade dörren från mörkrummet, steg ut – och stannade kvar i ljuset.

Handalaget som utvecklades i mörkret sitter dock kvar och ibland har man nytta av att kunna göra saker i helmörker. Färgskanningen var rätt krävande, färgerna svåra att få naturliga och krävde omfattande ingrepp i bildbehandlingsprogrammet – men de flesta bilderna publicerades fortfarande som svartvita.

FÖR BARA TJUGO ÅR TILLBAKA var det ännu inte vanligt med mobiltelefon. Från 1980-talet använde vi Vasa Telefons auto-net för intern kommunikation. Räckvidden var kort och hörbarheten dålig. Vår legendariske ägare och chef Erik ”Ekka” Sundqvist ville testa hörbarheten på nymodigheten, intresserad av teknik som han var. Jag körde på motorvägen utanför Vasa och kunde inte uppfatta vad Ekka sade trots en röstvolym som borde ha hörts utan telefon.

Nu efteråt är det svårt att förstå hur vi som jobbade på fältet klarade svåra situationer utan ordentlig direktkontakt med omvärlden.

NÄR ESTONIA SJÖNK 1994 åkte jag med bil genast till Åbo. Just före hade en privat bärbar telefon inskaffats – som nu verkligen kom till användning. Det fanns *en* mobil på Vbl – avsedd för cheferna som satt vid fast telefon hela dagarna. Mobilen kunde dock inte användas, batteriet var oladdat. Reportrarna Johan Kjellberg och Camilla Berggren anlände från Helsingfors, Marcus West studerade i Åbo och fanns redan på plats. Det rådde fullständigt kaos på sjukhuset i Åbo. Helikoptrar landade hela tiden med räddade. Man flög med allt som fanns. Vi intervjuade två ester, maskinisten Henrik Sillaste och långtradarchauffören Kermet Margus, de hade sett hur vattnet forlade in genom den öppna fören. Det här fyllde ett uppslag i tidningen dagen efter, men de stora drakarna presenterade samtidigt andra scenarier som kom att fördunkla Sillastes och Margus ögonvittneskildringar. Efteråt visade utredningarna att de båda esternas berättelse var helt riktig, bogvisiret hade lossnat. Det bärgades senare.



De överlevande från Estonia 28 september 1994 anländer till centralsjukhuset i Åbo med helikoptrar och ambulanser.
© Mikael Herrgård.



Maskinisten Henrik Sillaste och långtradarchauffören Kermet Margus berättade på sjukhuset i Åbo att vattnet forsade in genom den öppna fönren på Estonia. De blev räddade från flotte och livbåt efter åtta timmar i mörker med tjugofem sekundmeters storm. De hade klättrat upp ända till skorstenen på det sjunkande fartyget. Här med speciälläkaren Merit Jukka. Efter 1993 togs alla bilder på färgnegativ film men många bilder publicerades ändå i svartvitt fram till början av 2000-talet. © Mikael Herrgård.

Ibland har jag undrat vad det blev av Sillaste och Margus? Veterligen har de inte framträtt i medierna efteråt.

I BÖRJAN AV MAJ 2001 sattes de sista negativen i mappen. Epoken med film i pressfotografens kamera var slut. Det var också dags att definitivt säga adjö till vätskor och kemikalier som var de sista länkarna till den analoga fotografien.

Härefter var det digitalkamera med minneskort som gällde. Men i grunden hade själva fotograferingen inte ändrats. Kameran såg också fortfarande likadan ut och det kreativa bildresultatet vilade ännu tyngre på den enskilda

fotografens axlar. Den nya tekniken gav nämligen fotografen större möjlighet att påverka slutresultatet. Bildkvaliteten på 2,7 megapixel var "good enough" – tillräckligt bra för en femspaltig bild, men arkiveringstekniken hängde inte med. Så småningom kom bättre kameror och arkivering, men förmodligen kommer det att gapa ett svart hål i arkivet från de första åren när digitalfoto infördes. Bilder kommer helt enkelt att saknas!

För privata projekt fortsatte jag själv under flera år att fotografera med negativ film tills digitalkamerorna blev tillräckligt bra – men fortfarande kvarstår osäkerheten när det gäller arkiveringen.

Negativ och pappersbilder är fortfarande det säkraste sättet att arkivera bilder på.

IDAG LEVERERAR dagstidningarna bilder med hög och jämn tryckkvalitet – ironiskt nog – lagom till tidningskrisen som kommer att leda till papperstidningens för tidiga död. En död som av tidningshusen, i onödan, omtalats i tio års tid. Tidningshusen har därmed själva förstört marknaden två gånger.

Första gången när de gick händelserna långt i förväg och började publicera gratis material på webben. Andra gången när man, efter många år, blev tvungen att börja ta betalt för detsamma – men en ny generation var redan upplärd och vill inte betala för något man tidigare fått gratis. Experimentet med allt gratismaterial på webben förstörde tyvärr tidningsläsandet, samtidigt som de trogna prenumeranterna av papperstidningen har betalat för sig – och för den olönsamma webben. Digitaltidningen kommer säkert, när stunden är inne, men varför gå händelserna 10-15 år i förväg och ständigt tala om att papperstidningen ska dö i en mycket nära framtid?

BILDERNA PÅ NÄTHINNAN från 1961 års traumatiska upplevelse vid flygolycksplatsen i Kvevlax har, som sagt, inte bleknat. Förunderligt nog kom bilderna att visualiseras konkret för en tid sedan. Kvevlax hembygdsförening har samlat gamla bilder sedan 1970, men från flygolyckan fanns inte en enda. Hembygdsaktiva Johannes Hjortman mindes att Börje Snickars från Vasa fotograferade vid olyckan. Börje (f.1935) som

är en duktig fotograf och aktiv med många saker sedan unga år tillfrågades.

– Jovisst har jag bilder, och visst får ni kopiera dem till föreningens arkiv!

Bilderna är tagna på diafilm i färg och förmodligen de bästa som finns från olyckan. Tack Börje! Bilderna överensstämmer dessutom helt med mina egna minnesbilder. Så visst är det förunderligt att jag kunde kopiera och skriva ut Börjes Snickars bilder på bästa fotopapper efter en så lång tid. Börjes diapositiv är hållbara bilder för arkivering. Hembygdsföreningens pappers- och digitala version är visuellt lättåtkomliga.

I ETT LÅNGT fotodokumentationsperspektiv behövs alla slags bilder, kanske också selfies. Framförallt behövs dock en långsiktig verksamhet med bredd och djup, samt en bra arkiveringsteknik. Frågan är förstås vem som ska utföra fotodokumentationen? Några speciella tjänster finns ju inte tillsatta för sådant. ♦

Artikelförfattaren

Mikael Herrgård jobbade som pressfotograf på Vasabladet 1975 – 2009.

Bilderna från 1976-1994, som illustrerar den här artikeln, är tagna för Vasabladet. Natur- och hembygdsbilderna är privata.



DEL II

Med arbetet i fokus, ett dokumenterande bokprojekt

TEXT & BILD: MIKAEL HERRGÅRD

Boken "Människor och arbete i österbottnisk skärgård" utkom 1980. Jag stod för bildmaterialet och Maj-Britt Höglund skrev. Vi var båda kolleger på Vasabladet. Avsikten var att dokumentera människor i skärgårdsmiljöer – med speciell fokus på de lite äldre, manuella arbetsmetoderna. Vi besökte i första hand bofasta som bodde längst ut i de svenskösterbottniska kustmiljöerna, mellan Eskilsö i söder och Tankar i norr. Förläggare var Svenska Österbottens förbund; det österbottniska förlaget Scriptum hade inte ännu etablerats.

Redan innan bokprojektet kom till hade jag besökt Björkö (Korsholm) och bland annat fotograferat färskallet på Lappörarna. Jag insåg genast hur ytterst bildmässiga människorna, djuren, arbetet, båtarna och kulturmiljöerna var.

Herman Ljung i Björkö, 75 år, skötte till exempel sitt jordbruk på gammalt vis och körde ut dynga med häst och släde. På- och avlastning skedde för hand med grep. Många liknande, gamla, viktiga arbetsmetoder liksom väntade på att dokumenteras på ett naturligt sätt i genuin miljö.

Sverre Boucht hade visserligen fotograferat aktivt några årtionden före och hans bilder var verkligen svårslagna, men varje tidsepok har något speciellt – det är aldrig för sent att dokumentera – även om man ofta tycker så. I nutid har Hans Hästbacka i Närpes förtjänstfullt dokumenterat skärgårdsnaturen, landskapet, fyrrarna och fisket i Kvarkens stenrike.

INSPIRATIONEN till boken "Människor och arbete" kom nog ytterst från det långsamma genuina hembygdsarbetet. Tidningsarbetet på Vasabladet, där jag jobbade, var snabbt och ytligt. Genom att kombinera det bästa från de här båda, vitt skilda, arbetssätten skapades innehållet i boken. Framställningen med text och bild genomarbetades betydligt mer än vanliga tidningsreportagen. Förebilden till bokens bilder kan sökas bland äldre fotografgenerationers dokumentation – rak och okonstlad.

Med den nya tekniken blev bilderna givetvis mycket mer levade än de äldre förebilderna. Allt kunde nu tas spontant och utan förberedelser, både människoporträtten i miljö och



Elsa Thorén på Köklot levde länge ensam, maken drunknade redan 1925. Dramatik med olycklig utgång har inte saknats i skären. Elsa livnärde sig genom arbete på nätfabrik, barka i skogen och med att binda och sälja kråkriskvistar. © Mikael Herrgård.



Emil Sand, båtbyggare vid Norrskat i Köklot. – Det skall vara en ordentlig, stadig träbåt på havet. © Mikael Herrgård.

kanske speciellt arbetssituationerna i dåligt ljus, trots att detta var långt innan den digitala fototekniken gjort allt ännu lättare.

SOMMAREN 1976 togs de första bilderna oplaterat för boken i samband med ett Vasabladet-reportage från Köklot i Korsholm, publicerat den 29 augusti.

Tidningsuppslaget med Elsa Thorén, Bernhard Toppar, Emil Sand och Sigfrid Bäck gav mer smak. Reportern och arbetskollegan, Maj-Britt Höglund, tände genast på förslaget att utvidga samarbetet till att ge ut en skärgårdsbok.

Kaj Dahls böcker "Nyländsk skärgård" (Schildts, 1975) och "I Ålands övärld" (Schildts, 1976) blev en viktig inspirationskälla och förebild med den moderna, levande dokumentationen som röd tråd. Jag, liksom läsarna gillade bilderna, texterna, skärgårdsborna och miljöerna. Kaj Dahls planerade fort-



De etablerade finlandssvenska förlagen refuserade bokenkonceptet i tur och ordning. Projektet räddades av Kurt Gullberg och Ole Norrback genom att låta Svenska Österbottens förbund bli förläggare. Boken kom ut 1980 och hela upplagan sålde slut; idag ett dokument med samlarvärde. © Mikael Herrgård.

sättning om Åbolands- och Östnylands skärgård, som gick om intet på grund av förlagets ovilja (ny VD), visste vi inget om då, som redovisats i tidskriften Skärgård (nr 1/2012).

I TUR OCH ORDNING refuserade förlagen Holger Schildts och Söderströms också vårt eget dokumentationskoncept av österbottniskt skärgårdsliv och -kultur. Jacob af Hällström (Schildts) i eleganta ordalag och Johannes Salminen (Söderströms) mer brutalt.

Det fanns dock en annan utväg. Kurt Gullberg och Ole Norrback, ombudsman och ordförande, vid Svenska Österbottens förbund, konstaterade att de etablerade förlagen inte satsar på Österbotten. De föreslog en utgivning i det egna förbunds regi. Och så blev det. Det behövde de inte heller ångra. Boken sålde slut

och efter avslutat projekt kunde det ekonomiska resultatet skrivas med plustecken.

FÖR OSS, UPPHOVSMÄNNEN, innebar bokprojektet flera års tidskrävande resor i skärgården. Resorna (i olönsamhetens tecken) blev verkligen många. De direkta kostnaderna täcktes nödortfött med stipendier.

Stora skärgårdsområden som Bergö-Strömmingsbådan (Malax) och Replot-Björkö (Korsholm) nåddes med färja och båt. Köklot (Korsholm) och Västerö-Österö (Maxmo) hade vägförbindelse. Över vattnet till de väglösa platserna, Eskilsö (Närpes), Värlox (Korsholm), Pudimo och Mickelsörarna (Maxmo), Öuran (Larsmo) och Tankar (Karleby) fick vi förmånen att färdas med de bofasta skärgårdsbornas båtar.



Stig-Olof och Harald Lundberg, Idas sonson respektive son, drar ryssjan tillbaka i sjön efter att ha håvat in strömmingsfångsten. Båda är vinterboende i Kronvik söder om Vasa. Harald är född på Mickelsörarna.

© Mikael Herrgård.



Johannes och Agnes Back på väg för att vittja strömmingsryssjan. Båda är födda på Mickelsörarna och vinterboende i Petsmo. Agnes är Idas dotter. Båten, 24 fot med en 5 hk Bernardmotor, har Johannes själv byggt i mitten av 1960-talet. © Mikael Herrgård.



Mikael Herrgård **Kust- och älvfiske**
– människorna, arbetet och båtarna

Fotografisk bildsvit om fiske i Österbotten på 1970–80-talet



Kvarkens båtmuseum /
MALAX MUSEIFÖRENING rf

Lokal- och regionhistoriska bidrag 12

Bernhard Toppar rör hem strömmingsfångsten från ryssjan ute på vårisen. Albin Pada har hunnit få ut sin ryssja i öppet vatten. Här som omslagsbild till en utställningskatalog från 2006. © Mikael Herrgård.

Men överallt möttes vi av välvilja. Folk bjöd på mat, kaffe, husrum och samtalet löpte naturligt och okonstlat. Fotograferingen skedde mest under dagliga rutinmässiga arbeten – eller i situationer där folk kände sig säkra. Många ställen besöktes flera gånger.

KOMPLETTERANDE fotoresor, för att enkom fånga en speciell situation, blev otaliga. Ryssjefiskarna Back och Lundberg på Mickelsörarna samt Toppar på Köklot dokumenterades under en flera dagars resa med egen båt.

Min blivande hustru Maj-Britt Ingman (råkar också heta Maj-Britt) assisterade och styrde båten under fotograferingen. Det var helt nödvändigt, optimala bildvinklar och situationer ändrar otroligt snabbt på sjön. Johannes Back fiskade tillsammans med hustrun Agnes (Ida Lundbergs dotter), Harald Lundberg (Idas son) fiskade med sonen Stig-Olof. Vanligen behövdes minst två personer för att sköta en storryssa men Bernhard Toppar på Köklot klarade jobbet ensam, både från båten och från isen, efter ett eget inarbetat system. Dessutom hade han byggt fiskebåten själv. Jag följde även Toppar när han fiskade under vårvintern med ryssja på isen.

EN GÅNG, medan Bernhard rodde hem strömmingsfångsten, kom vi plötsligt nära Albin Pada som hade sin ryssja vid iskanten i öppet vatten. Situationen var speciellt bildmässig med Toppar roende i förgrunden och Padas båt bakom. Jag lyckades dock inte få med hela den fina båten men tog instinktivt fler bilder, som ett panorama. Med dåtidens teknik gick det emellertid inte att montera ihop vidvinkelbilderna och bilden kom inte till användning i boken.

Sjutton år senare, 2006, när jag gjorde utställningen "Kust- och älvfiske – människorna arbetet och båtarna" kunde negativerna lätt monteras ihop i datorn till en optimal helhet. Bilden användes nu för omslaget till boken om utställningen.

FRÅN ÖSTERHANKMO, Lillvikhamnen, är det fyra kilometer över isen till Pudimo där Mari Åkerholm och Anni Sandqvist var fast bosatta.

Landsvägen från Österhankmo via fastlandet till Särkimo är ca 55 kilometer. Sen tillkommer ytterligare sex kilometer med båt över till Pudimo. Det här berättar talande om geografin och den nya tiden. Även om landsvägen blev lång bröts de gamla naturliga kontakterna över vattnet när vägnätet byggdes ut till Maxmo skärgård. Vägen nådde Österö i början av 1960-talet. Vattnet förenade verkligen i äldre tider. De kortaste avstånden kunde utnyttjas maximalt i maritim miljö.

Likadant var det medan man färdades genom skog i väglöst land, färden gick så rakt som möjligt. När väg så småningom byggdes blev den lång och krokig i framkomlig terräng.

VÅRVINTERN 1977 skidade textförfattaren Maj-Britt Höglund och jag de fyra kilometrarna över isen från Österhankmo till Pudimo. Väl framme mottogs vi väl av Mari och Anni efter att ha förklarat ärendet om den tilltänkta boken. De dagliga sysslorna sköttes av Anni, iklädd tröja och förkläde med Maxmofärgat mönster. Mari var sysselsatt vid vävstolen med ett Maxmo-sängtäck. Mari Åkerholm och dottern Anni Sandqvist bodde ensamma, året om, på Pudimo i Maxmo skärgård.

Senare på sommaren återkom vi när det var dags för baptisternas- och pingstvännernas traditionella, välbesökta sommarmöte. Mötet hade obruten tradition sedan 1889. Under senare tid färdades Mari och Anni mest vattenvägen via Brunnarna (5-6 km) till Särkimo (Maxmo). Tidigare gick båtresorna ofta till Nabben (Maxmo) och Österhankmo (Kvev-lax) som båda ligger på samma avstånd.



Mari Åkerholm på Pudimo vävde flitigt eftersökta mattor och täcken i Maxmofärger. © Mikael Herrgård.



Anni Sandqvist, Maris dotter, skötte de dagliga sysslorna i hemmet på Pudimo. © Mikael Herrgård.



Ida Lundberg (1905-1998), född och bosatt på Mickelsörarna, maken Johannes dog 1975. Ida står framför sin stuga med rödmyllad originalfasad. På äldre dagar bodde hon vintertid i Petsmo. © Mikael Herrgård.

TRAKTEN ÄR BESKRIVEN genom Maris bror, Johannes Åkerholm, i hans romaner (Söderströms, 1944-51). Romanerna, som förmodligen är okända för dagens läsare, beskriver livet i skären oerhört väl.

Maxmo skärgård består av geografiskt skilda världar. Brunnarna är inomskärs väl skyddade och det avlägsna Mickelsörarna, över Gloppet i västerhavet, är utskärsmiljö. Det var emellertid kargt på båda ställena. De som bodde i skären ägde i allmänhet inte marken och utkomsten från havet/sjön var inte lätt även om det fanns relativt många olika arbetstillfällen. På sjön fraktades det mesta med bogserbåtar och skutor. Ute i farleden nära Pudimo låg stora lastbåtar och lastade virke med hjälp av tillfälliga arbetare från trakten.

JÄMSIDES med eget jordbruk och fiske arbetade Mari länge på Tottesunds herrgård. Det betydde en arbetsresa på drygt sex kilometer över vattnet med båt.

Att bryta upp från skären var inte en säker utväg. Emigrationen till Amerika skördade många, unga arbetsföra offer därstädes. Med torparlagen som kom 1918, blev det möjligt att lösa in marken man bodde på. Situationen förbättrades ytterligare med en lag 1922 som gjorde det möjligt för obesuttna att skaffa mark förmånligt.

Den 7 juli 1999 var den drygt hundraåriga epoken med fast bosättning på Pudimo slut. Auktionen efter Mari och Anni samlade stor publik. Maxmotäcket var efterfrågat, deras speciella rottingmöblemang hamnade så småningom på byagårdens museum i Österhammo. Pudimo förblir i framtiden ett område för fritidsbebyggelse.

ÅR 1997 FICK Replot-Vallgrund-Björkö Finlands längsta bro. Eskilsö fick färja och Värslax väg. För Öuran och Tankar är situation i dag stort sett oförändrad.

Ute på Mickelsörarna blev Ida Lundberg (1905-1998) den sista fasta bosatta skärgårdsbon. Fritidsbebyggelsen har idag avstannat ute på örarna. Sjöbevakningen drog sig också tillbaka. Stationen ägs av Forststyrelsen och är ett besöksmål för båtturen – som även den stagnerat. På Eskilsö har både fast- och fritidsbebyggelsen ökat, vägnätet har byggts ut.

Värslax har fått en omfattande fritidsbebyggelse med många vägar till stränderna. Antalet åretomboende är samma som förr i Värslaxgårdarna.

LISBETH OCH ROLF PADA som vi besökte i slutet av 1970-talet är idag nyblivna pensionärer. De bor kvar på Värslax och trivs lika bra nu som då. Två av barnen är delvis hemmaboende och i Lisbeths föräldrahem (Smedmans) bor en trepersoners familj. Den tio kilometer långa vägen mellan Värslax och Köklot blev färdig 1986 och gjorde livet bekvämare.

Lisbeths far Anders hann färdas endast en gång på nya vägen. Lisbeth körde skoltaxi i 27 år och skötte samtidigt posten. Lisbeth är även känd som skicklig väverska, med trasmattor mönstrade i gammal stil som specialitet. Rolf har arbetat i sin verkstad på Köklot samt med snöplogning vintertid. Innan det fanns bilväg ut till Värslax var det båt som gällde för transporter och de dagliga resorna till Köklot.

Avståndet över vattnet är 3,6 kilometer. Äldsta sonen Rainer gick i skola och själva skulle de till arbetet. Snöskoter användes vintertid, men föret var givetvis besvärligt. Innan bilvägen drogs till Köklot (1975) skedde nästan all kontakt med omvärlden, tio kilometer över vattnet, via Petsmo i Kvevlax. En kontakt som tvärt bröts med Köklotvägens tillkomst.

TVILLINGHOLMARNÄ Köklot och Värslax skils åt av ett sund, Storströmmen, för småbåtstrafiken. Över sundet byggdes en vägbro.



När vägplanerna blev kända gjorde vi på Vasa-bladet ett reportage om projektet och besökte den strategiska platsen vid Storströmmen tillsammans med Köklotbon Henry Lundberg. Bilden när Henry tar sig över den provisoriska spången mellan holmarna blev en historisk dokumentation och en symbol för en ny tidsepok. Med vägen ändrade Värlox plötsligt karaktär från svårtillgänglig skärgårdsmiljö till en lättillgänglig sådan.

Norrut på Hanklot, dit vägen även dragits, är några personer åretröboende.

BJÖRKÖÄR SPECIELLT på många sätt. Vi upplevde genast Björköborna som speciellt gästfria – ett intryck som hållit i sig. Herman Ljung bjöd givetvis på kaffe ur finkopparna från Björkö-skåpet efter avslutat arbete. Inte kan man heller idag lämna Westergård, Britwins, Brådd, Håkans eller Björkmans utan förplägnad, ofta är det kött från rökbastun som tas fram.

Byamiljön är inbjudande vacker och i de välhållna, gamla husen finns traditionellt blommalade skåp och sängar. I slutet av 1970-talet utfördes ännu många arbeten med häst. Rys-

- ◀ Lisbeth Pada bosatt på Värlox arbetade på Bertholms i Köklot. Butiken stängdes 1979, därefter körde Lisbeth post och skoltaxi fram till pensioneringen 2014. © Mikael Herrgård.
- ◀ Från hemmet på Värlox körde Rolf Pada äldsta sonen Rainer dagligen 3,6 kilometer till och från skolan på Köklot. © Mikael Herrgård.
- ▼ Här byggdes vägbron. Henry Lundberg från Köklot tar sig över Storströmmen 1984, på den provisoriska spången mellan Köklot och Värlox. Vägen blev färdig 1986. © Mikael Herrgård.



DEL II

sjefisket var intensivt. Fårskallet samlade hela byn. Rökbastutraditionen var, och är ännu levande. Björkögrunden-Valsörarnas naturskyddsområde tillkom redan 1934 och 1948.

Den krigiska delen av historiens vingslag är även påtaglig.

Ryssarna fanns på Björkö i början av 1700-talet under Stora nordiska kriget (1700-1721), under krigståget över isen till Umeå 1809 samt 1917 när ryssarna vaktade kusten mot anfall västerifrån. Ryssarna lämnade efter sig en stor mängd stenugnar, "ryssugnar", när de var strandsatta på östra Björkö efter förlisning 1720. De flesta, ca 200 stycken, finns kvar som ruiner. Några få är intakta.

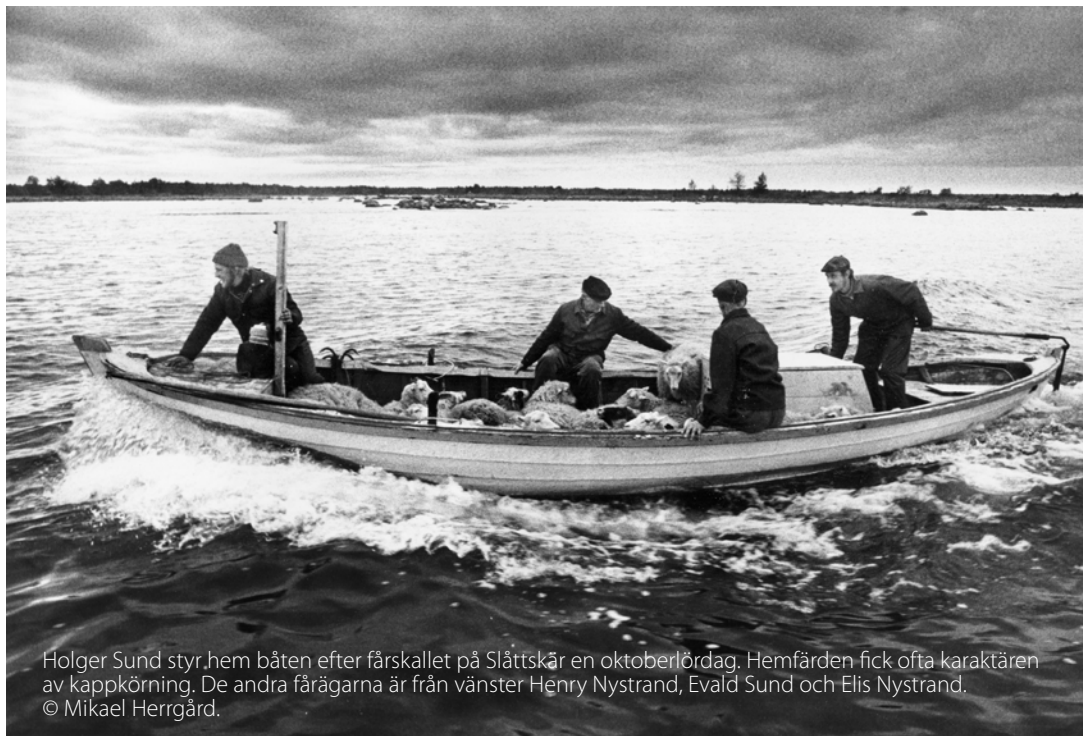
I MAJ 1978 gick vi till skogs för att bekanta oss med ryssugnarna. Hembygdsforskarna Marita och Helmer Westergård samt Anton Björkman från Björkö visade vägen.

Maj-Britt Höglund, jag själv och Maj-Britt Ingman följde intresserat efter. Inga skogsbilvägar fanns ännu, vi gick några kilometer genom skogen till ugnarna som ligger i området mellan Malskär, Finnhamn och Tvärören.

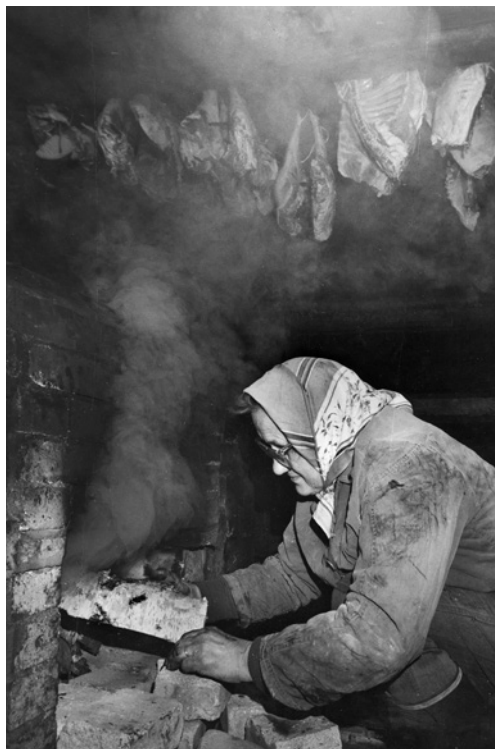
Det blev förvisso en lång skogsvandring, men en stor upplevelse. Det fanns många svårtolkade, gåtfulla anläggningar i sten men tillräckligt många visuella intryck som gjorde platsen begriplig. Lämningarna fanns i grupper, det var fråga om en stor lägerplats över ett stort område.



Herman Ljung körde ut många dynglass enligt gammal rutin. På hemfärderna togs hölass hem efter behov. Efteråt blev det kaffe ur finkopparna från blom-målade Björköskåpet. © Mikael Herrgård.



Holger Sund styr hem båten efter fårskallet på Slåttskär en oktoberlördag. Hemfärden fick ofta karaktären av kappkörning. De andra fårägarna är från vänster Henry Nystrand, Evald Sund och Elis Nystrand.
© Mikael Herrgård.



Fiske 2011 vid Fläsket norr om Valsörarna. Helmer Westergård bogserar knarren (från 1925), till och från fiskeplatsen. Svärsonen Tony och dottern Mona Britwin har just lagt ut en ketsu. © Mikael Herrgård.

Dina Åström i Björkö tänder traditionellt rökbastun hösten 1983. Bastun är i huvudsak fylld med fårkött, men också med älg, gris och nöt. © Mikael Herrgård.



Elden brinner under rökugnen, Mona, Helmer och Tony pustar äntligen ut efter fisket och en rundtur bland Valsörarnas geologiska världsarv och historiska sevärdheter. Stugan på Fläsket byggdes 1959 av Helmer och hustrun Marita.
© Mikael Herrgård.

Ryssarna hade förlist, strandat och byggt ugnarna för att få en värmekälla och kunna baka bröd ute i det fria. Brödbak gav ständigt färsk mat, långt hemifrån i krigiska avsikter.

ÅREN FÖRE VÅRT besök i skogen på Björkö pågick en intensiv debatt i Vasabladet om ugnarnas ursprung. Flera forskare hävdade att de var från 1500-talet och härstammade från ortsbefolkningens fisktorkning. Björköforskarna med Marita Westergård i spetsen kunde dock efterhand bevisa det ryska ursprunget. Bland annat nivåmätning visade att de ligger för lågt för att härledas till 1500-talet! Man fann även dokument som visade på ryssarnas närvaro. Själv har jag så småningom, genom fotodokumentation, kunnat påvisa att det på annat håll finns fler ugnstyper byggda av ortsbefolkningen för olika ändamål. Både i skärgården och på fastlandet.

Det är inte enbart spåren efter ryssen som finns på östra Björkö. Lokalbefolkningens lämningar ligger naturligtvis också utspridda över ett större område, en del till och med på förhistoriska nivåer.

ALLT DETTA ger anledning till ständigt nya återbesök. Fotograferingen är knepig och lyckas inte alltid. Anläggningarna är överväxta och ljuset ofta fel. Ingenting är undersökt, men det mesta börjar bli känt. Vågar har byggts och området är mer tillgängligt – dock till priset av att en del av de gamla tomtningarna förstördes när bilvägen från Svedjehamn drogs till nya fiskerhamnen Vikarskat, byggd på norra Björkö i havsmiljö. Helmer Westergård är fortfarande en av mina guider, åtföljd av Mona och Tony Britwin, Sven Brådd och Jarl Nystrand. Den duktiga hembygdsforskaren Marita Westergård och märkesmannen Anton Björkman



Tonys röka sik och abborre smakar fantastiskt och räcker som mat i flera dagar. © Mikael Herrgård.

finns inte mer bland oss. Helmer och Maritas dotter Mona Britwin står för återväxten. Tillammans med maken Tony har Mona fortsatt Maritas forskargärning.

Björköborna är flitiga och skickliga hembygdsforskare. "I förbund med havet, Björkö – en värld i Kvarken" utgavs 1996 och "Arvet havet oss skänkte, Björkö – en värld i Kvarken II" utkom 2009.

ALLA RESOR ut i skären blev minnesvärda på sina olika sätt. Dan Granfors från Eskilsö, laxfiskare på Östersjön, var en förträfflig guide. Han tog oss, bland annat, med till platsen för Eskilsö tidigmedeltida kapell och berättade bra historier. Sönerna övertog senare Östersjöfisket. Vi gjorde bland annat sällskap med Ulf Öhman och Helena Söderlund i deras stadiga båt för att vittja laxfällorna utanför Sälgrund i

hårt väder. Naemi Borg hade två kor och silade upp nymjölkat direkt i Maj-Gret Johanssons hink.

TILL STRÖMMINGSBÅDAN utanför Bergö följde vi med laxfiskarna Ingmar Stark och Kurt West. Fyren är automatiserad och den präktiga fyrvaktarbostaden fungerade som bostad för flera fiskare – som ibland hade familjen med sig. Menyn bestod av sälkött och lax, fru Gretel Starks recept på gravad Kvarkenlax var helt suverän!

Vattnen kring Bergögaddarna, mellan Bergö och Strömmingsbådan, är de absolut stenigaste med fungerande farleder.

Dimman låg tjock tidigt på morgonen när fångsten måste föras till Bergö för att levereras färsk. Var det möjligt att färdas 26 kilometer



Maj-Gret Johansson på Eskilsö får färsk mjölk, rationellt och utan mellanhänder, silad direkt i hinken.
© Mikael Herrgård.



Strömmingsbådans fyrholme, ca 170 meter lång, ligger öppet i havet men laxfiskarnas båtar får skydd mot söder av en lika stor obebyggd holme. Numera är hamnen moderniserad och tillgänglig för större båtar. © Mikael Herrgård.

Laxfiskarna vid Strömmingsbådan, Kurt West och Ingmar Stark, hämtar upp lax efter lax ur fällan från ett dimmigt hav. © Mikael Herrgård.





Uno Ostberg vid Perisgrund på Bergö gör sig redo för utläggning av en ryssja. Den 29 fot långa, glasfibrade båten lastade tre ton. Ostberg flyttade senare till Oravais där han fortsatte fiska en tid. © Mikael Herrgård.

genom den steniga farleden i dimman? Visst, Stark och West visade stor skicklighet. De körde enligt kompassriktningen en bestämd hastighet under en viss tid, räknat i minuter och sekunder. Därefter stannades båten för att lokalisera en sten eller remmare. När platsen var säkrad fortsatte man till nästa passage i farleden – och efter många etappmål kom vi så småningom fram till fiskehamnen Bredhällan. Fångsten? Jo, den var riklig.

EN NY FISKEHAMN med djupare vatten och säkra farleder har byggts på Ytterbådan väster om Bredhällan. Hamnen ligger fortfarande inomskärs, skyddad av Molpehällorna i söder och Bergögaddarna i väster. Även på Bergö har fisket ändrat karaktär, där allt större havsgående fiskebåtar numera anlöper hamnen.

Vägen ut till hamnen går genom vacker skärgårdsmiljö, där man bland annat kan se knölsvanar med ungar. De gamla fiskehamnarna

Bredhällan (i väster) och Perisgrund (i öster) med sina genuina strandbods- och hamnmiljöer används numera i huvudsak av båtägare och fritidsfolk.

ÖSTERÖ och gårdgruppen Sundstens ligger längst ut i Maxmo skärgård. Vägen dit ut är trettio kilometer lång. Hos Anders Östman och hans söner var pälsnäringen stark i symbios med strömmingsfisket.

Här kunde jag ta många bra arbetsbilder under pälsnäringen. Näringen bygger på urgamla traditioner från stenålderns fångst- och skinnhantering med åtföljande pälshandel. Farmning är en utveckling på samma sätt som fiskodlingen. Fisk och slaktavfall kan tas tillvara och pälsnäringen innebär, både förr och nu, en överlevnadsmöjlighet och framtid för många österbottniska små byasamhällen.



Helge Haglunds båtbyggeri på Bergö. Hans Högbäck (vänster) och Haglund arbetar med en båt för fritidsbruk.
© Mikael Herrgård.

Vid Sundstens träffade vi Lindmans, Anneli och Karl-Erik, pälsfarmare även de. Hästen användes i höbärgningen till stort nöje för hela barnaskaran. Både de egna och grannbarnen rymdes på kärran.

ANDERS ÖSTMAN guidade oss sakkunnigt till 1500-tals fornlämningar på Mickelsörarna – Storkolaningen, Långrevet, Krokskär och Kummelskär.

Fyndplatserna med tomtningar (enkla boplatser) och hamnar ligger idag relativt långt uppe på land. Läget var skyddat vid forna laguner och är i huvudsak byggda av fiskare. Till fyndkomplexen hör även jungfrudanser och kompassrosor. Vid Krokskärs hopbyggda jungfrudans och åttaarmade kompassros, med anslutande rösen, infinder sig känslan av att man befinner sig på en kult- och begravningsplats. Här finns ännu mycket att utforska.

Anders kände Ida Lundberg vid Gårdarna ute på Mickelsörarna väl och introducerade oss. Det blev flera återbesök hos Ida och de fiskande familjerna Lundberg och Back.

SENARE UTFORSKADE jag själv Mickelsörarnas högsta platser vid Tjockskatans och Sillskatans klapperstensfält på 15-meters nivå. Talrika fornlämningar, tomtningar, gropar och rösen finns högst upp. Sillskatans fält är långsträckt mot söder och lämningar på lägre nivåer är nästan obefintliga – vilket klart tyder på att krönets anläggningar bör vara byggda nära vattnet eller isen. De får i så fall en förhistorisk datering. Stenfältens utsatta men strategiska läge tyder på att platserna har utnyttjats av säljägare. Tomtningarnas, groparnas- och rösens morfologi tyder även på sälfångst.

Nära vid Trutören, söder om Sillskatan, på lägre nivåer finns ett välbevarat fiskeläge. Väs-



Anneli och Karl-Erik Lindman på väg till höängen. I kärran ryms grannbarnen Birgit Sjöberg och Åsa Granqvist, de egna heter Britt-Helen och Maj-Len. Familjen Lindman bor vid gårdsgruppen Sundstens, längst ut på Österö.
© Mikael Herrgård.



Anders Östman från Österö har mycket att tala om när han träffar Ida Lundberg på Mickelsörarna.
© Mikael Herrgård.

ter om Trutören möter öppet hav, men hamnläget mot öster är helt skyddat inomskärs.

ÖURAN, det gamla fiskeläget längst ut i Larsmo skärgård, besökte vi under den årliga sommarfesten. Öurans sommarboende, med gäster, dök traditionellt upp i alla slags båtar och fyllde helt stränderna med festtal, musik, samspråk, mat och kaffe.

Fångstmännen Armas och sonen Taisto Tolsa var på plats och berättade om hur sik, strömming och lax fångas under olika årstider – vårisarna lockade till säljakt. Öuran har förvisso besökts av fångstmän sedan landhöjningen gjort det möjligt att utnyttja klapperstensfälten.

Under den kallaste, blåsiga och regnigaste junidagen, sommaren 2012 besökte jag igen Öuran tillsammans med Rune Rönnqvist, Karl-Johan Fagerudd och Tore Backman. Målet var tre rösen på norra delens klapperstensfält. Rösen finns det mycket av i Österbottens skärgård men de här är de största jag sett, 7-8 meter i diameter med ansevärd höjd.

Två rösen har kratrar i mitten, ett är utan men har en rest sten (bauta) i mitten. Storleken gör dem svårtolkade. Varken tomtningar eller förvaringsrösen kräver så här kompakta, stora stenmängder. Gåtan, liksom så många andra, väntar på en lösning.

TILL TANKAR lots- och fyrplats utanför Karleby åkte vi med Nisse Höglund från Jakobstad, Maj-Britt Höglunds far. Båten var en traditionell, stadig, halvdäckad träbåt för fritidsbruk.

På Tankar kunde vi följa med lotskuttern ut till en lastbåt för att hämta lotsen Max Sundström. Kutterföraren Paul Brännback styrde rutinerat båten intill lejdaren där Sundström klättrade ner från det höga fartyget. Det hela gick otroligt snabbt och lotsen var ombord på några sekunder. Även Tankar är en gammal fiskeplats där bebyggelsen övertagits av fritidsfolket.

Som bevis för att fisket var omfattande står kapellet från 1788. Kyrkoplatsen återgår till en gammal medeltida tradition när präster besökte avlägsna platser för att predika och hålla förrättningar. Norrut vid Kalla i Kalajoki finns även ett kapell, söderut vid Stubben i Munsala finns endast en predikosten. I Sydösterbotten fanns ett kapell på Eskilsö (utanför Kaskö) i Närpes. Många andra predikoplatser finns nämnda i urkunder, i ortnamn och i muntlig tradition.

TANKAR blev den sista anhalten i bokprojektet, ett ställe som jag sedan dess inte återsett. I kapellet fanns hela tre altartavlor. En av tavlorna från 1697 föreställer ärkeängeln Mikael som kämpar med djävulen om Mose kropp. Tavlan finns med på bild i boken och blev ett bekant återseende när den restaurerades i Österbottens museum 2013.

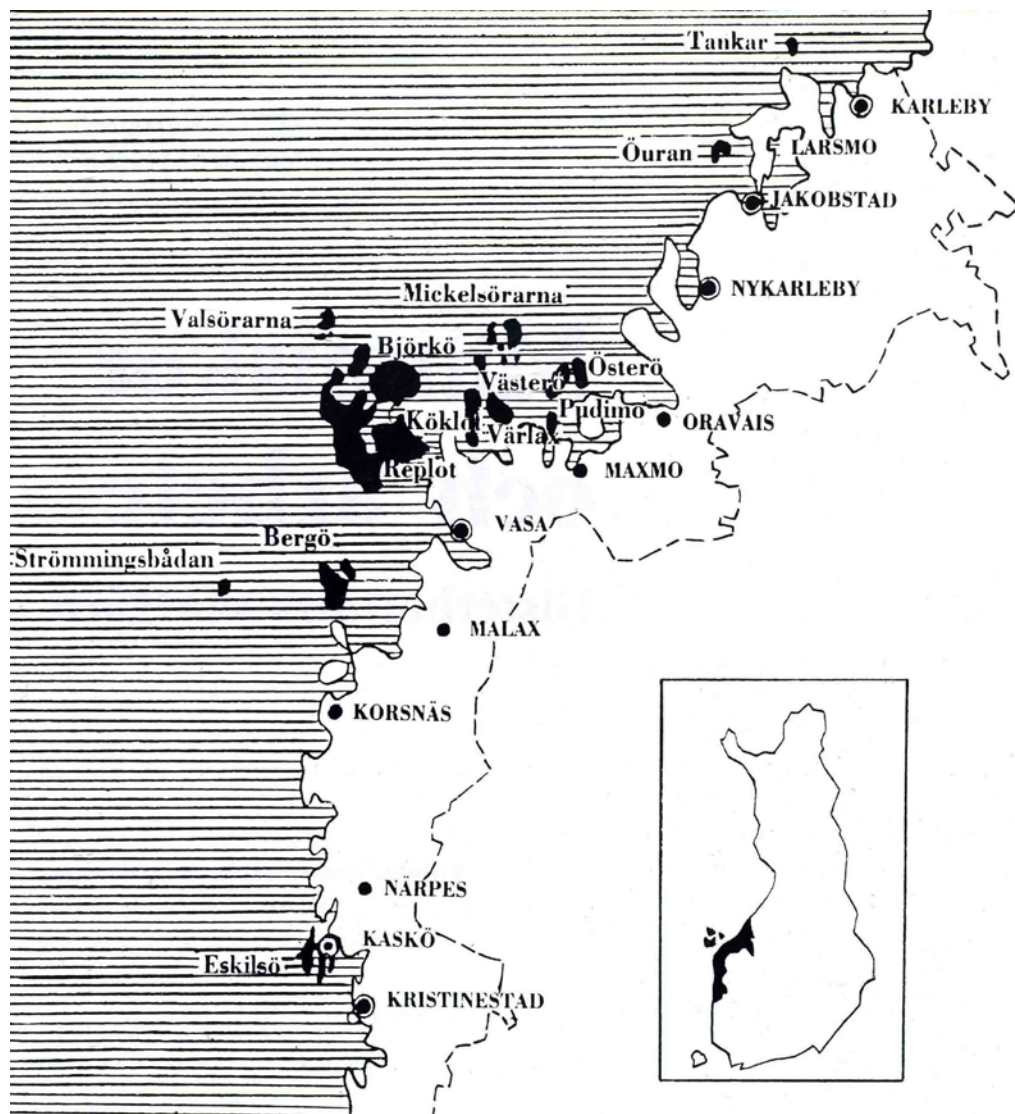
Under fyra års tid (1976-80) reste vi kors och tvärs genom den österbottniska skärgården. Under alla årstider. Det blev många bilder och långa pratstunder. Många bilder finns fortfarande lagrade i minnet, och naturligtvis på negativen i arkivet. Bilder som förevigat något som inte längre är; ett urval illustrerar den här artikeln. ♦



Båtar från alla håll fyller hamnen under den traditionella sommarfesten på Öuran. Det gamla fiskeläget ligger längst ut i Larsmo skärgård.
© Mikael Herrgård.



Lotsen vid Tankar, Max Sundström, har just klättrat ner från en lastbåt och är nog lite förvånad över mottagningen med fotograf och författare ombord på kuttern. © Mikael Herrgård.



Artikelförfattaren

Mikael Herrgård är dokumentärfotograf.

Adress: Österhankmovägen 689,

66560 ÖSTERHANKMO

e-post: mherrgard@hotmail.com



DEL III

Om Kvarkens förhistoriska arv

TEXT OCH BILD: MIKAEL HERRGÅRD

Hela vårt Österbottniska inland har varit skärgård under historiens gång, sedan istidens slut för 10000 år sedan. Kusten fanns hundra kilometer in i landet vid Alavo och Alajärvi. Avrinningen gick ursprungligen norrut via Lappo å men ändrades genom landhöjningens inverkan och började även rinna söderut omkring 5600 f Kr. Man pratar ännu om vattendelaren. Det nya utloppet gick söderut genom Näsijärvi sjösystem.

Efter istiden var landhöjningen snabb och den glesa befolkningen följde kusten där de bästa livsbetingelserna fanns. Man jagade, fiskade, samlade och bodde på stranden. När jordbruket kom i slutet av stenåldern blev strandängarna viktiga foderproducenter för husdjuren.

VÅR ÄLDSTA HISTORIA upplevs ofta av nutidsmänniskan som abstrakt och obegriplig. Ändå är det fråga om människor som levde i våra trakter och som hade ungefär samma grundbehov som vi själva. Människobilder är ytterst sällsynta och schematiska från de äldsta tiderna. De flesta människobilderna är streckfigurer, troligen schamaner, och återfinns på klippmålningarna i sydöstra Finland. Den första österbottniska klippmålningen observerades 2008 av Peter Holmblad och undertecknad vid

Pyhävuori öster om Lappajärvi (Alajärvi). Vi kunde dokumentera en möjlig älgfigur, en romb samt färgfläckar. Målningarna fanns på tre olika ställen. Dateringen är oklar. Traditionellt hör klippmålningar till stenåldern men Pyhävuori förknippas också med lapparnas vistelse i trakten. Rombfiguren återfinns på platsens seitasten – en rauk i två stenarter. Foten i skiffer och hatten i granit. Möjligen representerar målningarna en hittills okänd lapsk tradition, yngre än stenålderstraditionen.

DEN ÄLDSTA KÄNDA människobilden i Österbotten är Kivijumala från Storå (Isojoki). Skulpturen (8 cm) i sten visar en välmående och välklädd man från stenåldern. Ekonomin under

tusentals år i kustområdet bestod av jakt, fiske, samlande, förädling, hantverk, handel, import, export och senare jordbruk. Ibland var verksamheten industriell. Känns det bekant?

Problemet för vår förståelse av de äldsta tiderna är att människorna levde i skriftlösa kulturer – det finns inget skriftligt bevarat förrän långt in i vår egen historiska tid. Därför är det naturligt att historiker och museer mest behandlar tiden som sträcker sig några hundra år bakåt.

KadRAR av museifolk, professionella och amatörer, arbetar med vår historiska tid, men inte just alla med den 9000-åriga förhistorien. Österbottens museum har till exempel ingen för-

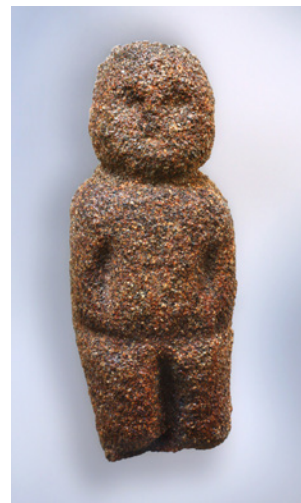
◀ Efter istidens slut för 10000 år sedan låg kusten i Alavo-Alajärvitrakten. Utloppet gick norrut via Lappo men ändrades genom landhöjningen 5600 f Kr då vattnet även började rinna söderut via Näsijärvi sjösystem. Bilden är från Pahajokidalen vid Ikkalanmäki i Alavo (N6934512, E326589, Z107,5). Ledartefakterna från de mesolitiska stenåldersboplatserna (8000-5000 f Kr) är klubbor, yxor och spjutspetsar. © Mikael Herrgård.

▼ Seitasten vid Pyhävuori, öster om Lappajärvi sjö. Klippmålningarna till höger under hatten har tidigneolitisk datering medan själva seiten förknippas med lapsk tradition (N6998634, E335099, Z 123). © Mikael Herrgård.





En figur på klippväggen i Pyhävuori har tolkats som målad älg.
© Mikael Herrgård.



Kivijumala från Storå (Isojoki). Stenskulpturen på 8,4 cm hör till tidigneolitikum och är den äldsta avbildade österbottningen (NM 16304). © Mikael Herrgård.



Ett värdefullt bokverk om fornminnen i Österbotten där Mikael Herrgård varit en nyckelperson (men det är en lång historia). Han står för allt bildmaterial, Peter Holmblad för texten.

historisk basutställning, vilket naturligtvis är helt otillfredsställande med tanke på att våra trakter har en speciellt rik forntid.

ALLA BEHÖVER sin historia, oberoende om man är intresserade eller inte. Känner man till det som hänt tidigare är det mycket lättare att bedöma samtida och framtida komplicerade skeende. Och historiekunskapen måste börja i rätt ända, det vill säga, med det äldsta. Fasta fornlämningar och föremål, som finns bevarade i kulturlandskapet, är vår enda konkreta kontakt med folk som levde för tusentals år sedan.

När det, till exempel, gäller historiska tiden duger det inte att ta avstamp från 1810 och glömma den svenska tiden, som tidigt säkrade vår västerländska tillhörighet.

MIN EGEN målsättning är att visuellt synliggöra dessa kulturminnen – och tillsammans med texter och forskningsresultat göra dem begripliga för en stor allmänhet. Ett fruktbart samarbete med arkeolog Peter Holmblad resulterade i boken "Österbottniska fornminnen, från neandertalare till sockenbor" 2005 och "Luolamiehistä talonpojiksi, Pohjanmaan muinaisuus sanoin ja kuvin" 2013. Böckerna utkom på



Ornerad klotklubba från Alajärvi. Många olika hålstenar tillverkades av människorna som flyttade in efter istiden. Klubbas diameter är 11 cm (NM 20115). © Mikael Herrgård.



Sällsynt båtformig yxa från tidigneolitisk stenålder (5000-3000 f Kr). Yxan, 15,8 cm, kommer från Hämeen-niemi boplatz vid Lappo å och är troligen importerad från sydsandinavien (NM 10225). © Mikael Herrgård.



Flintapilspets och v-borrad bärnstensknappt från Timonen boplatz vid Esse å i Evijärvi. Båda är sydliga import-er under tidigneolitikum. Knappen mäter endast 1,6 cm (NM 18710:588, 1857). © Mikael Herrgård.



Mellaneolitiska båtyxor från Ilmajoki. Den översta halvfärdiga yxan är 25 cm. Båtyxfolket kom söderifrån och representerade en maritim kultur (IM 493, 491, 699, 495). © Mikael Herrgård.

Scriptum i samarbete med Österbottenska fornforskningssällskapet.

Peter Holmblad doktorerade 2010 på temat tidig metallålder i Österbotten vid Umeå universitet (Coastal Communities on the Move, House and Polity Interaction in Southern Ostrobothnia 1500 BC-AD 1).

MÅNGA LÄMNINGAR från de flesta tidsperioderna är stora och fina anläggningar – även efter flera tusen år. I rätt belysning, bildvinkel och årstid kan man på bild till och med få fram dolda strukturer av betydelse för vetenskapen. Nya

fynd har också gjorts i samband med de otaliga fotoexpeditionerna. Många lämningar, t ex boplatser, är ofta osynliga, medan föremålsfynd och kulturmiljön kan istället ge värdefull information. De flesta kända föremålen göms i museernas lager, få är utställda. Föremålen är därför speciellt tacksamma att lyfta fram på bild. Belysta och ibland förstörade får läsarna en unik möjlighet att ta del av dem i boktryck.

Det egna, speciella bildkonceptet för historiedokumentation skapades för mer än tjugo år sedan ur ett starkt historieintresse och en insikt att många fornminnen är bildmässiga,

fantasieggande och ytterst värdefulla för historieskrivningen. Visuellt informativa bilder är ett bra hjälpmedel när man vill förstå våra äldsta kulturer.

UNDER DEN förhistoriska tiden låg den starkt centraliserade järnåldersbygden efter Kristi födelse i Vörå, Kyrolandet och Malax. Förmodligen har det i forntiden – ända sedan stenåldern – funnits flera olika språkgrupper sida vid sida och språkbyten har skett i ett långt perspektiv. Inflyttade grupper har smält samman med majoriteten. Fynden avtar emellertid under sen järnålder från 800 efter Kristus.

Avsaknaden av gravar, boplatser och förhistoriska namn har av äldre forskning allmänt angetts som argument för att befolkningen i Österbotten avfolkats under sen järnåldern fram till tidig medeltid (ca 800-1200 e Kr). Den rika järnåldersbygden i centralbygden ger inte längre fynd som tidigare, det vill säga boplatser- och gravfynd. Visst, något har hänt under perioden.

TRADITIONELL finsk forskning hävdar att befolkningen utplånats eftersom boplatser och gravfynd saknas, samtidigt underkänns pollenanalyserna som anses visa på odling under perioden (*Eljas Orrman 2002*). Svensk forskning (Umeå) som bland annat beaktar pollenanalyser (*Evert Baudou 1991, Karin Viklund 2002*) anser att de ekologisk-arkeologiska studierna bevisar odling med gödslade åkrar och fast bosättning. Befolkningen i centralorterna har troligen så småningom flyttat, decentraliserats och det framhålls att bosättningen börjar växa i periferin (*Peter Holmblad 2005, 2013*).

ENLIGT egen logik är avsaknad av boplatser och gravfynd skenbar därför att vi också saknar konkreta boplatser och gravar från tidig medeltid, till långt in i medeltiden. Utan skriftliga källor som börjar berätta skulle medeltiden vara precis lika tom på fynd som den sena järnåldern anses vara.

Järnåldersbosättningen var hårt koncentrerad till små områden i Österbotten – den tidens urbanisering. Enligt egen slutsats är det högst troligt att naturresurserna, i längden, inte räckte till för närområdet och att en decentralisering och strukturomvandling av ekonomin tvingades fram av flera orsaker. Pälshandel och boskapsskötsel anges som viktiga näringar i järnålderssamhället. Det finns även starka indikationer på att en krigareelit funnits, bland annat i Vörå och Lillkyro.

RIKA FYND, inklusive guld, tyder klart på att Gulldynt (Vörå) och Kistinmäki (Lillkyro) fungerat som maktcentra.

Enligt forskarna har pälshandeln, som exempel, minskat i betydelse vid den här tiden. Fynden av liar anses tyda på att boskapsskötseln har fått större betydelse i stället. Mera boskap gav gödsel till nya åkrar som kanske måste uppodlas längre bort.

Försumpningen av de snabbt stigande, flacka slätterna har också spelat stor roll. Och hur är det med de vedslukande stora husen, räckte veden till i centrum? – en sak som inte alls diskuterats. Vedhuggning i stor skala för 1500 år sedan var knappast lätt, troligen högg man klena lövträd så nära som möjligt. *En minskande pälshandel, en kostsam krigareelit, ett expanderande åkerbruk, försumpning och resursbrist i närmiljön kan mycket väl vara orsaker till en maktupplösning och decentraliseringsprocess.* Men det borde ju inte ha resulterat i ett ”tomrum”. Inte ens vid krig och pest brukar hela befolkningen utplånas.

ETT RIMLIGT ANTAGANDE, i enlighet med Umeåforskarna, är att utflyttningen skett till nuvarande byakärnor vars nya bebyggelse för länge sedan utplånat den äldre. Men en decentraliserad befolkning i Vörå och Kyrolandet måste ha varit relativt gles och så fåtalig att den inte samfällt förmådde hävda de nya, snabbt uppstigande landområden i den avlägsna skärgårdsbetonade kusten annat än för säsongfiske och



Grönlandssäl med älgharpun, tidigneolitiskt fynd från Kallmossen i Närpes. Sälens sjönk till botten under en misslyckad jakt omkring 4900-4600 f Kr (NM 10087). © Mikael Herrgård.

säljakt. Därför var det möjligt för svenska nybyggare på 1200-talet att ta den obebodda skärgården, däribland Mustasaariområdet (Korsholm) i besittning. Enligt "Finlands svenska historia I" (Kari Tarkiainen, 2008) har finska inflyttare samtidigt anlänt söderifrån till Kyrolandet. De båda grupperna ska redan ha varit kristna.

MEN FANNS DET svenskatalande bland den gamla, hypotetiskt glesa befolkningen i Österbotten? Arkeologer inkluderar av tradition inte ortnamnen i sin forskning – och kan alltså inte avgöra befolkningens språk. Etablerade ortnamnsforskare anser att vi saknar både svenska och finska förhistoriska ortnamn, vilket skulle stöda tomrumsteorin. Den officiella historiskskrivningen i Finlands svenska historia slår, i enlighet med detta, fast att vi inte hade varken finsk eller svensk förhistorisk bosättning med kontinuitet till nutid. *Därmed utnämns ortnamnsforskningen till den vetenskap som ensam får avgöra att svenskarna inte har förhistoriska rötter i Österbotten!* Ortnamnsforskarna hävdar att svenskan är modern, medeltida språkformer som talades i Svelandskapen och Norrland.

FORSKNINGSLÄGET är minst sagt motsägelsefullt eftersom arkeologerna anser att de ekologisk- arkeologiska studierna bevisar odling och bosättning i Malax, Kyrolandet och Vörå under

sen järnålder. Två forskningresultat står mot varandra; ortnamnsforskarnas och arkeologernas. Med tanke på arkeologernas bevisade odling infinner sig en berättigad fråga. Vem har odlat?

I Finlands svenska historia föreslår Tarkiainen att vandrande svedjeodlare söderifrån har odlat korn för ölbryggning i lövskogssvedjor. Det låter inte övertygande med tanke på att arkeologerna faktiskt talar om odling med gödslade åkrar från fast bosättning. Frågan om obruten befolkningskontinuitet under sen järnålder kan i dagsläget inte anses vara tillfredställande besvarad av forskarna så länge de är oense.

Lokala forskare anser, föga överraskande, att bosättningen har kontinuitet från järnålder och vill bland annat se ett vidare indo-europeiskt, germanskt perspektiv bland ortnamns-sicket.

Det råder dock enighet om att de allra äldsta ortnamnen är samiska. Likaså är man enig om att Österbotten, med beaktande av grav- och boplat fynden, utgjorde landets mest skandinaviskt influerade trakt under järnåldern.

DAGENS YTTERSKÄRGÅRD från Närpes till Larsmo-Öjatrakten uppvisar fasta fornlämningar på alla nivåer upp till 17-meters nivå över havet. Jag har själv fotodokumenterat de flesta av



Ett av flera gravrösen från bronsåldern (1500-500 f Kr) vid Bäckishäl-lornas grav- och boplatsoområde i Oravais. Gravrösen från perioden var ofta byggda på stranden för att synas och markera boplatserna (N7023750, E272472, Z37,5).
© Mikael Herrgård.



Rösen vid Bodholmens klapperstenskällan på Värilax. Alf Svahn står i en grop intill förvaringsröset i förgrunden. Platsen med många rösen och tomtningar är ett sällfångstläger som troligen kan dateras till sen järnålder (N7030470, E235994, Z15).
© Mikael Herrgård.



Sällfångstläger vid Malback på Köklot. Eldplatsen fanns intill stenen. Dateringen är oklar men höjdnivån och topografin möjliggjorde en lång användningstid från sen järnålder (800 e Kr-1150 e.Kr.) framåt. Fångstplatsen var betydande med minst tre olika flerdelade tomtningar (N7029333, E232309, Z15).
© Mikael Herrgård.

Tony och Mona Britwin visar en av många tomtningar vid Käringskatans (Kjälñjen) gamla fiskeläge på Valsörarna. Här övernattade ryssarna 1809 under ismarschen till Umeå. Ett röse anges som minne och plats för ett ryskt gränsmärke (N7047303, E203822), Z2,5-5). © Mikael Herrgård.



Jungfrudans på Järnstången vid Mickelsörarna. Den oskadda jungfrudansen var tidigare övervuxen men är numera fördömligt frilagd av markägarna (N7041213, E241494, Z4). © Mikael Herrgård.



Stor tomtning på Trutören vid Mickelsörarna. Till det gamla fiskeläget hör även båtlänningar, gropröse, gistvallar, kompassros med mera (N7040144, E232483, Z5). © Mikael Herrgård.





Öjberget söder om Vasa. Den undersökta platsen vid flyttblocket har daterats till ett senneolitiskt (2300-1500 f Kr) sälfångstläger. Bildens landskap är tyvärr inte längre intakt. Den ursprungliga neolitiska miljön förstördes till höger om stenen när staden sprängde och fyllde ut stigen för ett skidspår. Det är sensationellt att Vasa har en boplatz från stenåldern – och otroligt att den måste demoleras av så kortsiktiga skäl (N7001145, E226214, Z47,5). © Mikael Herrgård.

dem. De många, välbevarade fornminnena visar att den allra yttersta skärgårdens resurser kontinuerligt utnyttjades av säljägare och fiskare, från järnåldern fram till vår tid.

Varifrån den sena järnålderns fångstmän har kommit är inte känt, undersökningar saknas helt. De visuella lämningarna i skären har hittills, nästan inte alls beaktats i historieskrivningen. Det har dock framförts att samer och tavastlänningar skulle ha besökt området – enligt samma hypotes som de tillfälliga svedjeodlarna på fastlandet. Det mest logiska är ändå att fångstmännen kommit från en gles bosättning på fastlandet. Från Björkö är det 50-60 kilometer till Vörå, Lillkyro-Storkyro, Malax och Laihela.

FORNLÄMNINGARNA härstammar från sälfångstläger och fiskelägen. Sälffångstlägren återfinns i höga klapperstensfält på utsatta platser intill havet. Platserna blev tidigt isfria och de lösa stenarna kunde användas i köldgrader och till och med grävas fram under snön. Tomtningar (enkla husgrunder), rösen och gropar dominerar helt. I anslutning finns ofta jungfrudanser

och åtta-armade kompassrosor. En speciell, stor jättekyrkoliknande, tomtningstyp finns i Björkö-Vallgrund. Storleken på 14 meter i diameter tyder på att platserna använts för gemensamma aktiviteter inom fångskulturen. Speciellt stora, svårtolkade rösen finns på Öuran i Larsmo och Grytskär i Närpes.

Fiskelägen ligger på lägre nivåer, ofta skyddade vid en forntida lagun men inte nödvändigtvis i klapper. Tomtningar, olika rösen, och hamnar är vanligast. Stenugnar förekommer ibland, liksom jungfrudanser och kompassrosor. Gemensamt för sälfångstlägren och fiskelägen är att de ursprungligen gjordes vid vattnet. De kan alltså relativt säkert dateras enligt landhöjningskronologin.

ÖJBERGET söder om Vasa höjer sig till stenåldersnivå. Berget ligger idag några kilometer in på fastlandet. På krönet finns ett präktigt klapperstensfält, tyvärr sönderplockat efter stentäkt. I kanten under ett stenblock har dock hittats spår efter ett sälfångstläger. En kubikmeter bränd sten, verktyg och C-14 datering visar att platsen, som låg ytterst i havet 30 kilometer

från kusten, utnyttjades för säl fångst i slutet av stenåldern (2000 – 1500 f Kr). Yngre liknande fyndplatser finns bland andra i Österhankmo (Korsholm) och Hudholmen i Malax från förromersk järnålder (500 – f Kr - Kr). Fynden från Hudholmen domineras av säl. Fångstmännen från de här gamla fyndlokalerna anses ha kommit från fastlandet.

ALLA DE KONKRETA, visuella fynden i forntida utskärsmiljöer visar att Kvarkens kustområde kontinuerligt har utnyttjats av fångstmän sedan stenåldern. ♦

Texten baseras på bildvisningen "Kvarkens förhistoriska arv" och en kommande bok om den medeltida kyrkvägen från Maxmo-Kvevlax till Mustasaari.

Koordinaterna

Kordinaterna är ETRS-TM35FIN-plankordinater

NM= Nationalmuseum

IM= Ilmajoen museo



Artikelförfattaren

Mikael Herrgård har i decennier ägnat sig åt dokumentation av fornlämningar i det österbottniska kustlandet samt i Kyrolandet.



Fiskeläget Laxöns historia

TEXT: LARS PENSAR



Laxön är sammanvuxen med ön Lamlot som utgör den yttersta spetsen av Vexalahalvön i Nykarleby, Österbotten. Idag med vägförbindelse sedan ett tiotal år tillbaks.

Hur länge fisket som näringsfång bedrivits på Laxön känner man inte med säkerhet till, men 250 år handlar det säkert om. En gammal och nu förfallen hamnplats, samt ruinerna efter ett boningshus, talar sitt tysta språk.

Före 1830 talet fiskade man med små nät och primitiva fiskeredskap. I mindre utsträckning fiskades med skötar. Detta fiske bedrevs av Vexalabor som rodde dit med små båtar och vistades där från mitten av augusti till slutet av oktober.

Laxfisket har dock varit huvudsaken, eftersom platsen fått sitt namn av det.

DEN PERSON som var först med att som yrkesfiskare vistas på Laxön en hel sommar hette Nils Damberg och var hemma i Munsala.

Han medförde getter som husdjur. I brist på lämpliga uthus fick de hålla till i förstugan. När en fiskare från Larsmo övertog fisket på Laxön, måste han först skyffla bort getspillningen från tröskeln och förstugan.

Fiskaren var från Sudens hemmansnummer i Larsmo och hette Erik i förnamn, men i Vexala började man allmänt kalla honom för "Sudden". Själv ville han kallas för "laxfiskarn", han höll på sin värdighet, och såg Sudden som ett skällsnamn. Med hustru och dotter bodde familjen, utan ko, året runt på Laxön. Under de förhållandena var han tvungen att varannan vecka ta en kälke och fara för att proviantera. I



© Håkan Eklund

en fjärding tog han surmjölk för två veckor framåt. Till Vexala är det omkring 14 km.

I längden blev detta besvärligt och han byggde ett fåhus åt sig. När det var färdigt skaffade han en ko och byggde en foderlada. Med dotterns hjälp släpade han stockar till de båda byggena från skogen och uppförde dem helt ensam. Ett gott exempel på forna dagars hårdiga, sega och hantverkskunniga skärgårdsbor. Sedan Sudden blev bofast klarade han sig ganska bra ekonomiskt.

UNDER KRIMKRIGET 1854-56 låg engelska krigsfartyg utanför Laxön och gubben bytte med lax till sig till både brännvin och konjak. I stugans källare förvarade han sina starkvaror. Nu började herrarna i staden gärna hälsa på Sudden för muntra kalas. Under ett sådant besök hade stadsherrarna klandrat honom för att han hade en båt från föregående sommar som inte ännu inte var färdigbyggd.

Sudden hade då ilsknat till och svarat att *”Inte växer det åtminstone hallon i den”*!

Saken var den att stadens herrar i tiden på Alörns skeppsvarv i Nykarleby haft ett fartyg under byggnad som gick så långsamt att hallonbuskar hade börjat växa i bygget (som ligger till grund för berättelsen ”Augustas hallon” av Zacharias Topelius).

Sudden började sedan fiska med djupnät och fisket blev mer givande. Han fick rikligt med lax och storsik. Hittills hade han inte erlagt något arrende för fiskevattnen, men lagmannen på Domarbacka fick ögonen på honom och krävde att han årligen skulle erlägga två lispund lax i avgift. Det var han också villig att göra.

På sin ålderdom levde Sudden sedan som rotehjon i Vexala.



FISKET PÅ LAXÅN övertogs av Jakob Nissas (Fogel) från Vexala. Han bedrev fisket i huvudsak på samma sätt som Sudden, men upphörde snart då fisket försämrades. En tid efter vistades Karl Smeds som fiskare på Laxön, även han Vexalabo. Från denna tid finns tillförlitligare uppgifter om fiskarlivet på Laxön. Vexala byamän yrkade nu på att fiskerätten till Laxön skulle gå på offentlig auktion. Detta blev kytym från och med 1868.

Eftersom lagmannen på Domarbacka hade rätt att fordra arrende, måste även byamännen få rätt till gemensamt fiskevatten på Laxön. Arrendavgiften blev 135-140 mk i året och arrendetiden fem år.

PÅ DEN HÄR TIDEN fanns det inte grövre fiskegarn att tillgå i handeln när ryssjorna skulle bindas. Garnet måste spinnas av rysk hampa och det blev bråttom för gummorna att spinna hampgarn under vintern. Gubbarna å sin sida hade fullt upp att laga sina fiskebragder i ordning för sommaren.

Fiskarna på Laxön fick nu ymnigt med sik och lax men medelpriset var endast tre mark lispundet. Någon iskällare fanns inte på Laxön, man trodde att det var omöjligt att bevara isen under sommaren. Istället var man tvungen att två gånger om dagen ro till Nykarleby med fisken för att den inte skulle förskämmas.

Siken saltades och såldes om vintern. Då kom nämligen fiskuppköpare och slumpade upp lasstals med saltad sik som sedan avyttrade i någon större stad, t ex i Tammerfors och i Vasa. Priset var tre mark lispundet. Detta var ett dåligt pris men man var tvungen att salta den för att åtminstone få något. Nykarleby kunde ju inte konsumera färsk fisk i obegränsade mängder under sommaren.

ÅR 1870 var ett gott laxår. Anders Johansson och Anders Helsing fick elva stora laxar på en gång i ett djupnät. Men då var laxen så billig att det inte lönade att sälja den i Nykarleby, därför for

de till Vasa med häst och sålde för tre mark lispundet.

Under tio år var fisket givande men priset dåligt. Det var svårt att hitta avsättning för fisken och järnväg fanns ännu inte upp till Österbotten. Sedan upphörde siken att komma och även laxfångsterna blev klena. Strax efter midsommar begav sig gubbarna till Stubben på strömmingsfiske medan deras kvinnfolk stannade med korna på Laxön.

Senare blev emellertid sikfisket bättre. Då arrendet samtidigt steg till 170 mk i året ansåg gubbarna att det inte längre lönade sig med fisket på Laxön där de hade fiskat i 15 års tid. År 1883 överlät de det nöjet åt andra.

NÄR DET ÅTER blev ny auktion inropas fiskrätten till Laxön av sjömannen Simon Sundell och bonden Johan Skrifvars, för fem år framåt. Arrendet blev nu något över 200 mk i året.

Samma år kom nya storryssjor i bruk, man har fått höra att sådana användes i Larsmo och det gällde att skaffa sig likadana. Nu fanns även grövre och finare bomullsgarn i handeln och de nya storryssjorna bands för hand. Detta gjorde att fisket blev mera givande för många år framåt.

Den gamla stugan på Laxön var nu så pass dålig att den måste byggas om. Påföljande år, 1884, byggde Vexala byamän en ny stuga åt fiskarna. Den gamla stugan hade haft små blyinfattade fönster och murbandet kring spisen hade bestått av en vinkelväxt trädrot. Både grytarmen och dess fäste var av trä. Dessa bevaras ännu idag på Laxön som minnen från en svunnen tid.

NÄR ARRENDETIDEN gick ut, och auktion förrätades, inropas Laxön på nytt av Simon Sundell för en femårsperiod. Till medhjälpare och kompanjoner tog han Erik Johansson och Nils Helsing som tidigare fiskat tillsammans. Nu fick de även bättre avsättningsmöjligheter för sina produkter. En fiskuppköpare från Björne-

Fiskeläget Laxöns historia

borg, som hette Södersund men kallades för Björneborgaren, började regelbundet komma en gång i veckan med sin segelskuta för att köpa upp fisk. Han betalade bra, särskilt för siken som var rensad och gravsaltad. På torget i Vasa hade han en särskild person som sålde vidare. När fiskpriset steg kunde fiskarna på Laxön under en period förtjäna upp till 2000 mk.

EFTER DEN VANLIGA femårsperioden skulle åter fiskevattnet gå på offentlig auktion. Simon Sundell hade igen det högsta anbudet och fick Laxöns fiskevatten för fem år framåt. Även nu hade han samma personer som medhjälpare.

Erik Johansson och Simon Sundell var nu gamla män. När det mödosamma och ofta nog farofyllda arbetet krävde nya och unga krafter tog de sig drängar, Edvard Andersson och Karl Fogelström. Att ta upp en storryssja under hård storm var ett farligt arbete som fordrade både uthållighet och påpasslighet.

EN GÅNG VAR DET NÄRA att de alla skulle ha fått sätta livet till under ett sådant arbete. Det var augusti och ryssjorna var utlagda när det plötsligt drog ihop till ett häftigt oväder med en hård sydväststorm. Åskan mullrade och blixterna lyste upp havet som vältrade sig i skummande raseri. Nu förstod alla att de dyrbara fiskbragdena skulle slås sönder av brottsjöarna om de

inte snabbt kunde bärga dem. Det var ett riskabelt företag och det gällde att handla raskt.

Eftersom fiskuppköparen från Björneborg för tillfället befann sig på Laxön lovade han att komma med. Så bar det iväg. De var nu fem man i båten och Björneborgaren som var en stark man satte sig i fören och rodde. Men just som man lyckats ta sig fram till ryssjan och börjat hala in den kom en väldig våg störtande över båten med en fruktansvärd kraft frami-från. Detta hade till följd att båtens akter pressades under vatten. På ett ögonblick fylldes den med vatten och stälpte över ända.

ALLA HAMNADE i det skummande vattnet. I den svåra sjögången snurrade båten runt varför det var omöjligt att hålla sig fast. I synnerhet de gamla fiskarna Johansson och Sundell, som förövrigt var klädda i långskaftade stövlar och oljerockar, hade svårt att klara sig.

Vinden låg emellertid mot land, avståndet dit var omkring 300 meter, och småningom drev de mot land i fräsande brottsjöar som våldsamt slog mot försåtliga stenar och klippor. I varje ögonblick hotades de att krossas mot dem. Karl Fogelström, som var ung och simkunnig, hjälpte de båda gamla iland men både Johansson och Sundell var då så medtagna att man måste bära dem på skötbåren till stugan.



Detta äventyr, som dess bättre avlöpte utan människooffer, blev deras sista. Erik Johansson och Simon Sundell beslöt nu att inte mera trotsa havet och vågorna vid Laxön. De hade båda under många år utkämpat heta duster mot stormar och farligheter av olika slag. Simon Sundell sålde sina fiskeredskap åt Björneborgaren och Erik Johansson sålde sina tillhörigheter till bonden Anders Jakobsson. Båda hade fått nog av havet, gladdes åt räddningen och flyttade därifrån.

UNDER DE FÖLJANDE fyra åren var fisket utmärkt och fiskpriset steg. Björneborgaren Södersund började nämligen betala 60 penni per kg för storsik och 25 penni för småsik. Laxpriset varierade. Förtjänsten under dessa år blev rätt bra, och vida omkring spridde sig ryktet att Vexala bys vatten var särdeles fiskrika.

Vid nästa auktion infann sig därför fiskare från andra byar, särskilt från Monäs som ville komma åt Laxön. Men byamännen i Vexala förklarade att inga "utbölingar" skulle tillåtas att ropa in Laxön eller andra fiskeplatser inom deras område. Endast bybor skulle få komma i fråga. Längs hela Vexalalandet kom det nämligen rikligt med fisk under denna tid.

Laxön inropades nu för 3000 mk i året av bonden Johan Backman som också inropade Båthällans och Krokesunds fiskevatten för 1000 mk vardera. Men då han inte själv bedrev fiske som huvudnäring, överlät han Laxön åt Anders Andersson (berättaren om Laxöns historia) samt åt Wilhelm Sundell för 2700 mk i året. Johan Backman tog i stället "in" på de andra fiskeplatserna som han överlät åt andra personer.

ÅR 1898 KOM Laxö-Anders som fiskare till Laxön, men det var ingen lysande början. Det första året på Laxön måste betecknas som ett dåligt år. Inkomsten från fisket första sommarn steg endast till 3000 mk. När arrendet och en dränglön måste erläggas blev behållningen inte stor, men under de följande fyra åren var fisket mera givande.

Wilhelm Sundell fiskade endast ett år på Laxön. Han sålde sina fiskebragder till Erik Johan Holm som nu blev kompanjon med Laxö-Anders.

Nu blev fisket något bättre. I synnerhet under det fjärde året som Holm vistades på Laxön, kom det rikligt med lax. Som exempel kan nämnas att det en gång kom femton stora laxar i en ryssja och sex i den andra. På en gång hade de 21 laxar i båten, sådant hände mycket sällan.

VID DEN FÖLJANDE auktionen ropade Erik Johan Holm in Båthällan och flyttade dit. Laxö-Anders behöll Laxön och tog dit en dräng. Det blev även ett gott år med sikfångsten.

En fiskare kan nästan alltid räkna med att på Alexanderdagen den 12 september skall det gå stora stim. Så hände även nu och det kom på en gång 500 kg sik i två ryssjor. Största delen var småsik och priset för den var endast 30 penni per kg.

UNDER EN LÄNGRE TIDS vistelse på Laxön har det förefallit som om de goda åren skulle komma periodvis. Efter ett gott år har de följande blivit sämre. Det är väl naturens lag.

En fiskare må göra sitt bästa, men han kan inte tvinga lax och sik i sina bragder. Det är väl som en gammal fiskare en gång yttrade om detta med att en fiskare aldrig har blivit rik: *"Bjud till så bra du kan, men du är fattig ändå. Och bjuder du inte till, så säger folk att du är lat"*.

MYCKET SKULLE FINNAS att berätta om dessa händelserika år. Artikeln "När Laxö Anders väntade ut ryssarna" är ett exempel, som beskrivs i en annan artikel i detta nummer.

På grund av sitt geografiska läge var Laxön en plats där man även kunde följa med de historiska händelser som präglade tiden. Efter de turbulenta åren runt självständigheten började mystiska motorbåtar visa sig och höras i vattnen kring Laxön. Det var smugglare som hämtade kaffe och kakao från Umeå. Och när den-

Fiskeläget Laxöns historia

na smugglingstrafik efter någon tid avstannade vidtog spritsmugglingen. Den var om möjligt ännu livligare. Spritskutorna syntes vid klart väder ända till Laxön där de låg vid tremilsgränsen för ankar nordost om Helsingkallan.

SÅ GICK ÅREN, det ena efter det andra, men de fiskerika åren tycktes inte komma igen. När arrendet 1932 höjdes till 5000 mk ansåg Laxö-Anders att det var för högt och slutade med fisket på Laxön. Han hade under en tid på 33 år prövat på ljuvt och lätt, sett lyckan komma och gå och utstått många kamp mot storm och vågor och andra besvärligheter. Vilan kunde vara nog så behövlig men hans kära Laxö var i alla fall en plats dit hans tankar ofta gick, förknippade med många minnen.

IDAG skulle nog Laxö-Anders inte längre känna igen sig på Laxön. Moderna, välbyggda villor kantar stränderna och bilväg går ända ut på det gamla gårdstunet. El-ledningar ser till att kylskåp och frysar, tv, datorer och mobiltelefoner fungerar överallt.

Hans efterträdare som fiskare på Laxön, Axel Holm och Anders Sundell, är också sedan länge hädangångna. Men fiskevattnen finns kvar. Vid auktionerna, som ändrade form så att de som innehaft fiskerätten hade företräde till nästa period, kunde motsättningar komma i dagen. Året runt boendet på Laxön har upphört.

PERIODVISA fiskare var Karl Sundholm och Runar Blomqvist, senare Otto Andersson, Roger Nyman och Anders Åkerman. Jalle Blomqvist, den sista av skräet, byggde sig en egen stuga på Laxön.

Laxö-Anders stuga, där Tysklandsfararna hade vilat upp inför avfärden över havet, har flyttats hundra meter mot nordost och hotas av rivning. På den gamla grunden byggde Anders efterträdare en ny stuga.

Idag fiskar bröderna Bertell på de gamla fiskevattnen vid Laxön, men har sin fasta boplatz på Grundön.

Litteratur:

- Bror Åkerblom: Munsala sockens historia, 1972.
- "Vexala by- förr och nu" nr 1- 1992, 2-1993, 4 -2001, 5-2005.
- Artiklar i Österbottenska Posten: Redaktör Wilhelm Nyby m fl.
- Artiklar i Jakobstads Tidning och Helsingin Sanomat.
- Frihetskrigets litteratur, bl a Routa ja rauta.

Om fiskeplatsen, människorna, händelser och äventyr har lokalhistorikern, byaforskaren och skribenten Henrik Dumell (snart 80 år) på Grundön berättat. Han är f d farmare, fiskare och jägare och på så sätt en arvtogare till alla dem som här vistats och fått sitt levebröd i kamp med havet. ♦



Artikelförfattaren

Lars Pensar är pensionerad lärare från Nykarleby högstadieskola. Lokalhistoriker intresserad av sjöfart, personhistoria, bebyggelse samt Ny-Tv produktioner och skärgårdsprogram.

Adress: Topeliusesplanaden 11 B 29, 66900
NYKARLEBY
Tfn: +358 (0)50 3443375
e-post: lars@pensar.fi



När Laxö-Anders väntade ut ryssarna

TEXT: LARS PENSAR

Laxön är inte enbart ett fiskeläge utan också en del av hundraårsminnet av första världskrigets början och Finlands självständighetskamp. Här har fiskare i århundraden haft sina fiskevatten. I början på 1900-talet skulle världshistoriens gång påverkas av händelser härute.

FEBRUARIMANIFESTET som utfärdades 1899 var en början på den första förtrycksperioden.

Åren 1904 – 1905 utkämpades det rysk-japanska kriget med katastrofala följder för Ryssland. Den ryska östersjöflottan, som sänts till skådeplatsen på andra sidan jordklotet, sänktes i Tsushimasundet utanför Korea. Oroligheter bröt ut i Ryssland på grund av det förlorade kriget och ledde till den svarta söndagen i St Petersburg där trupper beskött ett demonstrationståg med prästen Gapon i spetsen.

PÅ SVEABORG revolterade soldaterna och i Helsingfors mördades officerare. Detta ledde i sin tur till att tsaren tvingades ta tillbaka en del lagar och bestämmelser som han tidigare utfärdat. För storfurstendömet Finlands del medförde det inskränkningar av de rättigheter Finland haft sedan Borgå lantdag 1809, då vi hade erhållit ett omfattande självstyrelse.

NU BÖRJADE även tankar på en möjlighet att kunna påverka Finlands framtid gro hos endel personer i landet. För att kunna åstadkomma

en revolution i huvudstaden St Petersburg medverkade man i kusttrakterna med att ta emot insmugglade vapen, bl a schweiziska Vetterligger som skulle sändas vidare till den ryska huvudstaden. De landsattes från båtar i kusttrakterna. Dock blev större delen av gevären (som sedan började kallas för Graftongevär, efter namnet efter fartyget som förde hit dem) gömda här eftersom tsaren gav efter för att lugna ned situationen i landet. Han upphävde en mängd olagliga beslut som han hade utfärdat under den s k första förtrycksperioden.

Efter några år vidtog ånyo de olagliga påbuden och den andra förtrycksperioden inleddes.

PANSLAVISMEN, dvs strävan att utplåna de nationella idéerna i det ryska riket ledde till att inga egna mynt eller frimärken längre skulle gälla i Finland. Ämbetsspråket skulle bli ryska och de viktigare posterna i samhället skulle innehållas enbart av ryska tjänstemän, liksom försåtts krigsmaktens befäl.

I skolorna skulle man läsa ryska och i Nykarleby seminarium krävdes att lektioner i ryska skulle hållas sex dagar i veckan. I aktiva studentkretsar i Helsingfors började tanken gro att man skulle förbereda sig på det värsta, *para bellum*, som det heter på latin.

På landsbygden gick emellertid livet sin gilla gång. Man sådde och skördade och på Laxön fångade man havets guld, lax och sik.

I AUGUSTI 1914 börjar det första världskriget. Snart var Europas stater inblandade i ett krig som skulle förändra världen.

År 1915 placerades ett dussintal ryska soldater i Nykarleby, närmast för att utgöra en kustbevakning. Snart utökas antalet. Som förläggningar i staden fungerade Rings kasern, vaktstugan vid Andrasjön, tullmagasinet, Marielunds vårdshus och ett par villor. Småningom översteg antalet ryska soldater befolkningsantalet i staden. Den ryska militärledningen

Laxö-Anders stuga i vilken
Tysklandsfararna vilade ut innan
färden över Isvidderna till Sverige
tog vid. © Lars Pensar.



Kompassriktning Holmön. I synranden
Stubbens fyrbåk och till vänster om
den skymtar Rönnskär. © Lars Pensar.





fruktade en tysk landstigning och framryckning mot St Petersburg. Ytterligare manskap placerades ut i Soklot, Monäs och Maxmo, för att nämna de närmaste platserna där ryska soldater nu började synas alltmer. Till folks förundran och oro.

PÅ LAXÖN fick fiskaren Anders Andersson alltmer att bekymra sig om.

Laxön är byns uråldriga sik och laxfångstplats, en pärla i havet, en ca 200 meter bred halvö som sträcker sig rakt ut i Bottniska viken. På södra sidan ligger havet öppet med Stubbens fyr i sydväst och på norra sidan en skärgård som inramas av Tornskär och Furuskärshällorna.

Herrskapsfolk från Nykarleby brukade sommartid göra utfärder till Laxöns sandstrand för att simma och vandra i solvarm sand, köpa färsk fisk, solbada och förnöja sig.

Det är från den tiden som benämningen "Laxö- Anders" börjar användas som ett begrepp. Han föddes den 24 juni 1868, alltså under det stora fattigåret då allt frös bort, och växte upp på Djupön i Vexala skärgård som hans föräldrar arrenderade av bönderna i Skrivars. Som fullvuxen emigrerade han till Nya Zeeland där han stannade i 12 år som arbetare på en boskapsfarm. Hemlängtan tog småningom över, han återvände hem, hittade en hustru och gifte sig och byggde sig en gård på Tänishällan nedanför Berttulangårdarna.

Han arrenderade Laxöns fiskevatten av Vexala by och blev en fiskare på riktigt. Sen blev det politiskt oroliga tider.

DIREKTÖR C.J v. Essen, som ägde Kiitola Shoddyfabrik (shoddy var ett slags konstull), blev i något skede bekant med Laxö-Anders och tillsammans lade de en början till Jeppo-Munsala-Bonäs- Laxö etappväg, en hemlig rutt längs

Det var busväder på Bottenviken den 18 augusti 1990, med piskande regn och saltstänk över Laxön när avtäckningen av minnesmärket över Laxö-Anders ägde rum. Ole Fagnäs, son till general Uno Fagnäs, höll avteckningstalet. Stadsdirektör Börje Nygård tog emot minnesmärket på Nykarleby stads vägnar.
© Lars Pensar.



vilken aktivisterna började lotsa ynglingar (jägeraspiranter) över isen till Holmön utanför Umeå i Sverige, för vidare färd till Lockstedt Lager i Tyskland, några mil nordväst om Hamburg. Där hade den tyska militärledningen inrättat en skolningsplats för ynglingar från Finland för soldatutbildning. Det var den ryktbara Kungliga Preussiska jägarbataljonen JB-27 som skolade dem till ledare för en finländsk frihetsarmé.

I södra Finland var värvningen av tysklandsfarrare i full gång. Det var den hemlighetsfulla Nya skogsbyrån i Helsingfors som vägledde ynglingarna till JB-27.

LAXÖ-ANDERS ARBETE bestod i att ta emot ynglingarna, som via Jeppo etappstation på Kiitola kom till Bonäs. Med häst fördes de nattetid över isen till Laxön där de försågs med mat och en del utrustning för fortsatt färd över isvidderna. Tobak fick de själva bestå sig med.

Om vädret var tjänligt bar det genast av. Anders gav dem kompassriktningen till Holmön i Sverige. Ofta var någon av bröderna Rådman från Monäs som lotsade dem fram till svenska sidan. Var vädret dåligt blev det att ligga i stugan på Laxön under många dygn i väntan på

bättre väder. För det ändamålet fanns ett förråd av varma filtar i sängarna och på laven.

Färderna över isen pågick hela vintern 1916 tills issörjan ovanpå isen höll på att ta kål på en av Rådmanspojkarerna när de kom hem från sista resan under våren.

En av de mera kända av Laxö-fararna var den blivande kommendören för Finlands sjöstridskrafter, Väinö Valve, som under sin överfart i packisen blev så utmattad att han beslöt göra slut på sitt lidande ute på isfältet genom att skjuta sig. Men revolvern klickade på grund av den stränga kylan.

BLAND DEM som kom från Jeppoetappen fanns en som på isen till Holmön sade att han ångrade sig och vände om. Det visade sig att han var spion för ryssarna. Han var svåger till en gendarmofficer i Vasa och handlade på uppdrag av ryssarna.

Det dröjde inte länge förrän de ryska myndigheterna hade namnet på alla inblandade. Detta hade till följd att fyra personer från Nykarleby och två från Vörå, som varit över till svenska sidan med hästar, fängslades av ryssarna.

När Laxö-Anders väntade ut ryssarna

Många andra fick vara på sin vakt för att undgå fångslig.

UNDER sommaren reste de flesta av ledarna och etapparrangörerna i småbåtar över till Sverige, Ville Näs och Johannes Rådman i Monäs fångslades och Laxö- Anders var också nära att hamna i gendarmernas klor var. När någon i familjen såg gendarmerna med bajonetter på gevären komma på väg mot gården på Tånishällan, hoppade Anders genast ut genom fönstret på motsatta sidan av gården och sprang genom skogen till Grundön. Där fick han en matsäck av Dumells, samt rock och en mössa – som han saknade. Liggande på botten av en roddbåt fördes han till Laxön. Det var midsommartid och nätterna var för ljusa för flykt över till Sverige. Det fanns ryskt vaktmanskap på Stubben så han måste hålla sig gömd tills nätterna blev så mörka att han osedd kunde smyga iväg med sin båt.

I ÅTTA VECKOR fick han gömma sig innan tillfälle gavs för att i skydd av mörkret kunna ta sig över Bottniska viken. Men ostörd fick han inte vara. Det fanns inte många motorbåtar i nejen den på den tiden men en handlande Simons hade en större sådan, med den brukade han hämta varor från Vasa till sin bybutik i Vexala.

EN DAG FICK SIMONS bud av polisbefälet i Nykarleby att nästa dag, den 25 maj 1916, ha sin båt i beredskap för gendarmernas behov. Han förstod genast att det var Laxö-Anders de ämnade söka. Anders blev varskodd. Han hörde på långt håll när de kom, Simons hade ingen ljuddämpare på sin motor, och i god tid kunde han sätta sig i säkerhet på behörigt avstånd. Men han ville ha stugan i sikte så han kunde förvissa sig om att det var lika många som för tillbaks med båten- efter att ha kammat noll.

Ända till augusti måste Anders hålla sig gömd på Laxön (där han hade ett gömställe i en jordgrotta), innan han tog risken att med segelbåt ta sig över Kvarken.

Nu hade två amerikaemigranter fått nys om att Anders vid lämpligt väder var på väg över. De ville gärna göra honom sällskap och han tog också gärna dem med sig. Den ena emigranten var från Vörå, den andra var finskspråkig. Båge kunde tala engelska, så tydligen var de inte första resans gossar.

I MITTEN AV AUGUSTI när nätterna blivit tillräckligt mörka sände Anders bud till dem att nu var det klart för avfärd. De kom, och en lugn augustikväll satte de sig alla tre vid årorna i Anders skötbåt och började färden till Sverige. De rodde i tre timmar innan de vågade hissa segel för att inte synas. Vinden var svag från sydost. Överfärden gick lyckligt och nu kunde de utan rädsla ro uppför Umeälven till staden. Där sålde Anders båten och sökte sig till byggnadsarbete, hans medpassagerare fortsatte till Amerika.

På våren 1917 då Kvarken blivit isfri köpte han en båt och återvände till hemtrakten.

Efter marsrevolutionen i Ryssland hade ryssarnas aktiviteter lugnat ned sig och många andra som varit på flykt återvände. Laxö-Anders kunde fortsätta sitt fiske under lugnare förhållanden efter hemkomsten den 30 juni 1917. ♦



Artikelförfattaren

Lars Pensar är pensionerad lärare från Nykarleby högstadieskola.

Lokalhistoriker intresserad av sjöfart, personhistoria, bebyggelse samt Ny-Tv produktioner och skärgårdsprogram.

Adress: Topeliusplanaden 11 B 29, 66900
NYKARLEBY

Tfn: +358 (0)50 3443375

e-post: lars@pensar.fi

Informativt om skärgårdsfåglar i Larsmo

TEXT: HÅKAN EKLUND

Som uppföljning på en rapport från 2006 om skärgårdsfågelfaunan i Larsmo (1990-2004) har Jakobstadsnejdens Natur organiserat en fortsättning på arbetet, vars resultat hittas i en innehållsrik och vackert utformad publikation som nyligen utkommit.

Detta är ett lovvärt initiativ som gärna kunde kopieras av lämpliga aktörer i övriga delar av vårt unika kust- och skärgårdsområde. Kännedom om fågelfaunan i ett område är nämligen en grundförutsättning för att kunna bedriva ett ändamålsenligt naturvårds- och fågelskyddsarbete!

DET SPECIELLA med denna rapport, liksom föregångaren, är att man inkluderat ett antal kapitel om fåglarnas övervintringsområden, liksom viktiga rastplatser till och från dessa. Majoriteten av våra skärgårdsfåglar är ju flyttfåglar vars överlevnad lika mycket styrs av förändringar i andra länder. Silvertärnan har ju tillryggalagt 22 000 km under sin 9 månader långa utlandsvistelse, innan den på våren igen är tillbaka på sitt häckningsskär!

FÅGELFAUNAN I LARSMO SKÄRGÅRD är en synnerligen informativ publikation som inleds med en kort men intressant historik. När Göran Bergman och Lars von Haartman i juli 1943 undersökte 22 fågelskär mellan Hällgrund i norra Nykarleby och Mässkär i Jakobstad hittade de sammanlagt 102 par av måsfåglar, vadare och sjöfåglar. Vårjakt, äggtäckt, höstjakt, exceptionella isvintrar, oljeutsläpp och krig innebar ett högt exploateringsstryck på fåglarna. Idag är situationen en annan, enbart mellan Fäboda och Mässkär häckar ca 4000 par skärgårdsfåglar.

VILKA FÅGLAR som är vinnare och förlorare hittas i ett sammandrag över förändringarna och dess orsaker. Till vinnare räknas arter som: gråhakedopping, knölsvan, kustlabbe, fiskmå, enkelbeckasin, brun kärrhök, skäggdopping, sångsvan, grågås, kanadagås, gråtrut, havstrut och havsörn. Till förlorare räknas: brushane, större strandpipare, svärta, tobisgrissla, tordmule, skrattmå, fisktärna, silvertärna, roskar, rödbena, vigg, småskrake, storskrake och silltrut. En del av förändringarna beror på eutrofiering (vassar), predation (minkar), fritidsbebyggelse (villor, landstigning), trutjakt (drabbar silltrut), igenväxning och så vidare.

I KAPITLEN om undersökningsområdet, fågelskärens ekologiska särdrag, fågelskärens skyddstatus, metodik, artpresentationer, utvärdering, skydd- och vård av fågelskären, med flyttfåglar i söderled – hittas en uppsjö av värdefull information. Detta är en bok som väl kunde användas i skolornas naturundervisning likväl som faktaunderlag för politiker, myndigheter, beslutsfattare och "vanligt folk". ♦

Fågelfaunan i Larsmo skärgård 1990-2013

Rune Jakobsson och Ralf Wistbacka (text)
Jakobstadsnejdens Natur r f
ISBN 978-952-93-5016-2



En bok som skapar reslust

TEXT: GUNILLA HEICK

Tre gånger gav sig den friske sjöfararen och upptäcktsresanden Willem Barentsz (ca 1550-1597) iväg för att hitta en ny rutt sjövägen till Asien. Spanien och Portugal hade satt sig tungt på världshavens handelsvägar, bland dem södra rutten till Asien runt Godahoppsudden. De var inte välvilligt inställda till konkurrenter. En passage den nordöstra vägen skulle öppna särdeles goda handelsmöjligheter för den holländska republiken och ge Barentsz ära och berömmelse.

NORRA ISHAVET var okänt vatten, som knappt fanns upptecknat på någon karta. Tre gånger, den första år 1594, gjorde Willem Barentsz försöket att hitta en öppen passage österut. Vid tredje försöket, hösten 1596, krossades skeppet av drivande packis och frös fast vid Novaja Zemlja. Besättningen tvingades övervintra i en hydda som de byggt av drivved och skeppstimmer. 'Het Behouden Huys', huset som räddade oss, kallade männen det. Här tillbringade de tio månader. Följande sommar lyckades de i två mindre båtar småningom ta sig de 2500 kilometrarna tillbaka till

Kolahalvön. Färden tog två och en halv månad och lyckades tack vare hjälp från ryska fiskare och samer. Tolv man av de ursprungliga sjutton överlevde. De flesta var starkt utmattade av både strapatserna och skörbjugg.

BARENTSZ SJÄLV dog den 20 juni 1597 nära Novaja Zemlja. Om detta berättar hans färdkamrat Gerrit de Veer i sin dagbok: "När båtarna närmade sig Ijshoek' (nordspetsen av Novaja Zemlja), ropade skepparen på Willem Barentsz för att fråga hur han mådde: 'Jag har det fint, min vän, och jag hoppas kunna gå igen, innan vi kommer till Waerhuysen' (Vardø). 'Till mig sade han: 'Gerrit, kan du sätt mig upp lite rakare, så jag kan se Ijshoek igen?' – Fyra dagar senare var han död.

FÖRST drygt 400 år senare lyckades ett kinesiskt fartyg ta sig genom Nordostpassagen. Det var isbrytaren Xuelong, eller Snödraken, som den 16 augusti 2012 seglade in i Reykjavíks hamn, i motsatta färdriktningen av Barentsz expeditioner. Denna händelse blev knappt nämnd i nederländsk media. Men ett år senare blev det stort pressuppbåd, då ett kinesiskt



Riksväg 80. Konstruktion av en ny bro nära Løding, Norge.
© Jeroen Toirkens.



Vy över Vardø och Barentshavet. Radarstationen på berget tillhör Norges underrättelsestjänst. © Jeroen Toirkens.

fraktskepp nådde Rotterdams hamn via den nordöstra rutten. Denna gång väntade många journalister på kajen.

SAMTIDIGT planerade Petra Sjouwerman, nederländsk journalist bosatt i Danmark, och hennes fotografkollega Jeroen Toirkens, en bilresa i Willem Barentsz spår. Barentsz hade nämligen också beskrivit de arktiska landområdena och gjort en noggrann karta över dem. Bland annat besökte han nuvarande Torneå; nära de norska Fleinværöarna hade han ritat in en jättelik 'maelstrom'. Det måste handla om Saltstraumen utanför Bodø, världens starkaste malström (som jag själv betraktade från stranden och imponerades av för några år sedan).

Vägen från Bodø till Murmansk är en gammal handelsrutt, som använts av samefolken i flera hundra år. Men beteckningen 'Barents Road' är relativt ny (från och med nu använder jag stavningen Barents, och inte den nederländska med z på slutet; Willems efternamn var egentligen Barentszoon).

BARENTSREGIONEN fick sitt namn så sent som 1993. Begreppet stiftades på initiativ av den norske politikern Thorvald Stoltenberg (far till

Jens Stoltenberg). Syftet var att främja samarbetet mellan länderna i regionen, på områden som kultur, utbildning, miljöfrågor och ursprungsfolkens villkor. Journalister i regionen har också ett givande samarbete. Men det handlar dessutom om så praktiska saker som att förbättra infrastrukturen, till exempel att få de stora hålen och sprickorna i vägen från Norge till Murmansk reparerade. Med bättre vägar är det lättare att få fler turister till regionen.

Petra Sjouwerman och Jeroen Toirkens landade i Bodø och gav sig av på färden i början av april 2013. En lämplig årstid – våren närmar sig men det är ännu inte så många turister. De reste liksom Willem Barentsz från väst mot öst, sammanlagt över tretusen kilometer med bil, buss och snöskoter. Deras önskan var att komma i kontakt med människor som hade vuxit upp i regionen eller valt att flytta dit senare i livet.

DET VISADE SIG att begreppet Barents Road var så nytt att nästan ingen kände till det. "The Parents Road?" (föräldravägen?) undrade den unge mannen på biluthyrningsfirman i Bodø förvånad. Också skyltningen längs vägen var mycket bristfällig.



Monument för Willem Barentsz i Vardø, Norge. Barentsz besökte Vardø flera gånger under hans expeditioner för att finna Nordostpassagen. År 1596 fångades hans skepp i isen nära Novaja Zemlja, och Barentsz och hans besättning tvingades tillbringa vintern på ön. Barentsz dog under återresan och begravdes till havs, i samma hav som nu bär hans namn. © Jeroen Toirkens.

Petra och Jeroen startar sin färd på Fleinværøarna, 30 kilometer utanför Bodø, där Barents ritat in den stora malströmmen på kartan. Öarna har elva invånare. Två av dem är Otto 77 år och Gerd 75 år. De har tidigare arbetat som lärare i södra Norge, men bor sedan 23 år tillbaka uppe i norr året runt. De samlar drivved till bränsle och byggmaterial. Bland annat tillverkar Otto lådor, där ejdrarna lägger sina ägg. På hösten när fåglarna flyttat söderut samlar Gerd in ejderdunen.

I BODØ möter Jeroen och Petra journalisten Ole Martin, som berättar om hur narkomanerna exporteras från Oslo upp till Bodø, vilket blivit ett problem för staden.

Färden går vidare till Jokkmokk, känd för sameriksdagen och den stora samemarknaden i februari. Hit kommer varje år tusentals samer från hela Barentsregionen. Alla i norra Sverige vet att det är här man hittar de bästa produkterna, allt från handgjorda knivar till iPad-fodral av renskinn. Men när våra vänner

anländer en kväll i april är allt stängt. Bara City Konditori är öppet. Här får de kaffe med tilltugg och anvisning på hur de hittar ortens hotell. Liksom Willem Barentsz på sin tid, har Petra och Jeroen heller inte planerat övernattningarna på förhand.

Efter att skogsbruket mekaniserats har Jokkmokk bara omkring femtusen invånare. En del inflyttare från Tyskland, Polen och Nederländerna har slagit sig ner här, men många har rest hem igen. Det är svårt att hitta något att leva av.

En av dem som stannat är den holländske jazzmusikern Hans. Nu är han världens nordligaste ostmakare, den enda norr om polcirkeln. Av mjölken från sina tolv kor gör han en Gouda-ost som är berömd ända nere i Stockholm.

FÄRDEN GÅR VIDARE till Kiruna, staden som håller på att flyttas några kilometer mot öst, för att den undermineras av gruvdriften. Nya sprickor och hål i marken uppstår varje dag. För stadens invånare är det ok med flyttningen, men för samerna får det att allvarliga konsekvenser. Den nya bebyggelsen kommer att ligga i vägen för renarnas urgamla flyttstråk vår och höst. Renarna kan inte röra sig var som helst, de är beroende av mat och vatten och skydd för natten när de ska flyttas.

Alla vägar i Barentsregionen leder till IKEA. Det inser Petra och Jeroen när de kommer till Haparanda. IKEAS parkeringsplats är full med bilar, bussar och husvagnar från hela regionen. De träffar bland annat ett ungt par från Tromsø (600 km) och en familj från Murmansk (700 km). Här är åtminstone ett exempel på gemensamma intressen inom Barentsregionen!

I ROVANIEMI upplever Petra och Jeroen en äkta finsk tangokväll, och i Ivalo noterar de att man på sjukhuset skriver skyltarna på fyra språk: finska plus tre varianter av samespråk. Här ser de också en något speciell utställning, bestående

av fiskekrokar som opererats ur patienterna, och björkbark som använts för att stöda brutna ben. En bruten arm kunde spjålas med en Coca colaflaske som skurits av på längden. Parkeringsplatsen har gott om utrymme för helikopterlandningar.

FRÅN nordöstra Finland kör Petra och Jeroen norrut och kommer in i Norge igen. De är på väg till Vardø, den östligaste staden i både Norge och hela Västeuropa. Vardø är den enda västeuropeiska staden i den arktiska klimatzonen.

I Vardø provianterade Willem Barentsz för sin vidare, ödesdigra färd österut. Petra och Jeroen hittar efter något letande bysten av honom.

Vardø hade tidigare en blomstrande fiskeindustri, men den stora fiskfabriken är nu stängd på grund av överfiskning. Idag är staden ett mecka för fågelskådare, men annars ganska tom och nedsliten, med bara drygt tvåtusen invånare. Hälften har flyttat bort. Stadens framtid ligger kanske inom turismen. Och så hoppas invånarna på att man ska hitta gas och olja i Barentshavet, något som kunde innebära ett lyft för hamnen. Dessutom är det nu många fartyg som passerar Vardø. Den globala uppvärmningen har gjort navigering genom Nordostpassagen betydligt lättare.

SISTA DELEN av resan, från Kirkenes till Murmansk, åker Petra och Jeroen buss, eftersom de inte får ta sin hyrbil med in i Ryssland. På vägen passerar de Nikel, en stad där allt är svart, till och med snön. Röken från nickelindustrins skorstenar har förgiftat allt.

Också Murmansk är en på många sätt deprimerande stad. På Barentssekretariatet i staden får de tips om att åka till Teriberka, en gammal rysk fiskeby som fram till för drygt tio år sedan var hermetiskt stängd för utlänningar. Det blir en speciell upplevelse. De flesta av de omkring tusen människorna som bor där i dag är gamla – de unga har flyttat bort. Där finns heller ingen läkare, tandläkare eller polis. ”Vi

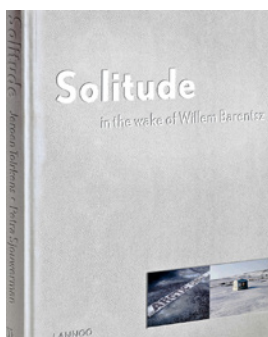
lever i en bortglömd by, men vi vill inte flytta”, säger en av de gamla kvinnorna. Lugn och ro, frisk sjöluft och svampar i skogen betyder mer än civilisationens välsignelser.

BOKENS TITEL ”Solitude – in the wake of Willem Barentsz” betyder ungefär ”Ödemark – i Willem Barentsz kölvatten”. Texten är på lättläst engelska och nederländska, och boken innehåller många fina bilder. Citat från Gerrit de Veers dagbok år 1597 är insprängda i texten.

Det är lätt att förstå att många människor fascineras av de arktiska områdena. Denna bok gör inte reslusten mindre. Boken valdes till en av årets femton bästa fotoböcker i Holland 2014. ♦

Solitude – in the wake of Willem Barentsz

Petra Sjouwerman (text)
Jeroen Toirkens (bilder)
Efterord av Diederik Veerman
Lannoo, Belgien, 2013



Artikelförfattaren

Gunilla Heick är bokmal, frilansjournalist, världsresenär och svensk-österbottning i förskingringen.

Adress: Dannebrogvej 26, DK-4654 FAXE
LADEPLAD, Danmark
e-post: gunill@heick.nu

Substansrikt om seglande sumpar

TEXT: HÅKAN EKLUND

I gamla arkiv kallas sumpseglande Stockholmsborgare för fiskköpare och skärgårdsbönder för sumpskeppare, skriver Lars G Soldéus i sin bok.

Han bestämde sig för flera år sedan att undersöka vad historien kunde berätta om denna handel med levande fisk. Under arbetet med boken har han besökt museer, bibliotek och arkiv bland annat i Stockholm, Mariehamn, Åbo och Helsingfors. Källorna och berättelserna har ibland varit svårtolkade. För att kunna levandegöra en historia så långt bak i tiden har han vid vissa tillfällen fått välja en tolkning bland flera alternativ.

DEN VACKERT layoutade boken på bra papper beskriver i ett 20-tal kapitel en verksamhet som pågick under tre sekler, från början av 1600-talet till början av 1900-talet. Under denna period använde Stockholms fiskköpare och skärgårdens sumpskeppare segelsumpar för att leverera levande fisk till Stockholms invånare.

I flera kapitel behandlas fem olika typer av större seglande sumpar i detalj: den råsegelriggade fiskköparsumpen, den gaffelriggade större och mindre fiskköparsumpen, allmogesumpen och sumpjakten. Paketsumpen

har utelämnats eftersom den inte användes för seglation med levande fisk. Bildmaterialet är utmärkt och författaren själv har gjort ett antal (16 st) ritningar av olika sumpar, ibland i samarbete med Jukka Salo.

I KAPITLET "Fiskköparnas liv och leverne" återges många enskilda fiskköpares och deras familjemedlemmars liv och leverne. Många är från Åboland och Åland. Bland annat berättas om skickliga träkarlar och sumpskeppare som var bosatta på Lökholm i Nagu.

På Lökholms varv byggdes många allmogesumpar, bland de namngivna hittas "Svan" (1878), "Sivonia" (1887), "Igrait" (1889) och "Alanta" (1892). Den sista, "Slem", byggdes 1900 på Lökholm och såldes till Karl August Pettersson från Nagu Sandholm.

FÖR VÄNNER av skärgårdshistoria, segelsumpar och allmogebåtar är detta substansrika bokverk till innehåll och utformning mycket intressant. Boken som är vackert illustrerad avslutas med en omfattande litteraturförteckning och hela sju sidor fotnoter. ♦

Fiskköpare, sumpskeppare och deras seglande sumpar

Lars G Soldéus
197 s., inbunden, illustrerad
Utgivare: eget förlag
ISBN – 978-91-637-1837-3



Sjöhistorisk årsskrift för Åland

TEXT: THURE MALMBERG

Eläköön, den tremastade barken från Nystad, som liksom sin mer namnkunniga namne, lotsverkets inspektionsångare med samma namn, borde ha sparats för eftervärlden, lever upp i årets Sjöhistorisk årsskrift för Åland.

Det gör också en tonårsflickas dagbok från en resa till Egypten med lastbåt 1957.

SOM VANLIGT är den åländska årsskriften späckad med intressant material och fina bilder. På 188 sidor berättas tretton sjöhistoriska minnen, alla olika men alla lika medryckande.

Fortfarande tycks Herzogin Cecilie kunna fånga intresset, trots att den olycksaliga grundstötningen 1936 vid det här laget borde vara slutbehandlad. Jerker Örijans låter nu kapten Sven Eriksson träda fram.

För mig blev pensionerade överantikvarien Sol-Britt Kärkkäinens dagbok från barndomens sommarresa 1957 med ss Ledsund från Arkhangelsk via Ceuta till Alexandria stor behållning.

"Familjen Öfverström på ss Ledsund" är rubriken för Sol-Britt Kärkkäinens artikel. När hon 1957 som 15-åring tillsammans med mamma, lillasyster och bror fick följa med pappa kaptenen på Ledsund hette hon Öfverström.

FLICKAN SKREV en utförlig dagbok, vilket alla läsare skall vara glada över. Själv har jag på många resor med lastbåtar både gjort anteckningar och fotograferat, men så grundlig som Sol-Britt i tiden var blev jag tyvärr aldrig i mitt dokumenterande.

Tack vare den utförliga dagboken kan vi nu följa henne över haven; det enda jag saknar är några ord om startpunkten Arkhangelsk. Samtidigt gissar jag att den hamnen knappast bjöd en tonåring på något intressant.

UTMED NORSKA KUSTEN ångade Ledsund mot Engelska kanalen där Sol-Britt noterade en massa bråte i vattnet, plankor, brädbitar, en tunna, flaskor och burkar. En mörk kväll låg hon i hytten och lyssnade på Radio Luxemburg med *"hemskt fina grammofonskivor"*, bl a en med Elvis Presley.

Efter Dungeness lade hon patiens, och följande natt blev det tjocka. När hon ville vara ifred klättrade hon upp på navigationshyttens tak, och sedan lekte hon med skeppshunden Fiffi. Lite berg dök upp i diset: det är Portugal, och mamma har varit sjösjuk hela dagen.

"Varför skall det gunga så himlarnas! Och samma väg skall vi tillbaka en gång till. Usch!"

JAG FÖLJDE OCKSÅ dramatiken i Uno Salminens (1905-1995) berättelse om 67-åriga ss Doras förlisning 12 februari 1943 på resa från Tyskland till Finland. Och ja, Salminens namn är välkänt bland alla vänner av välskriven prosa: han var bror till Sally Salminen.

Också Per Gustavssons artikel om tremastade barken Eläköön från Nystad som filmstjärna 1938 och Kurt Skogbergs berättelse om ångaren Harding som inte ville dö är fängslande läsning.

MATERIALET TILL Skogbergs text var ett kuriöst auktionsfynd, en topptrycksindikator. Genom

ett segt detektivarbete kunde författaren sedan måla upp tavlan av en föga känd och mycket ovanlig lastångare, ss Harding, byggd 1912 vid Kockums i Malmö.

Efter bara fem år strandade hon i full snöstorm vid svenska kusten, och en härlig bild visar henne liggande med styrbords slagsida högt uppe på land med arbetskarlar och isflak i förgrunden.

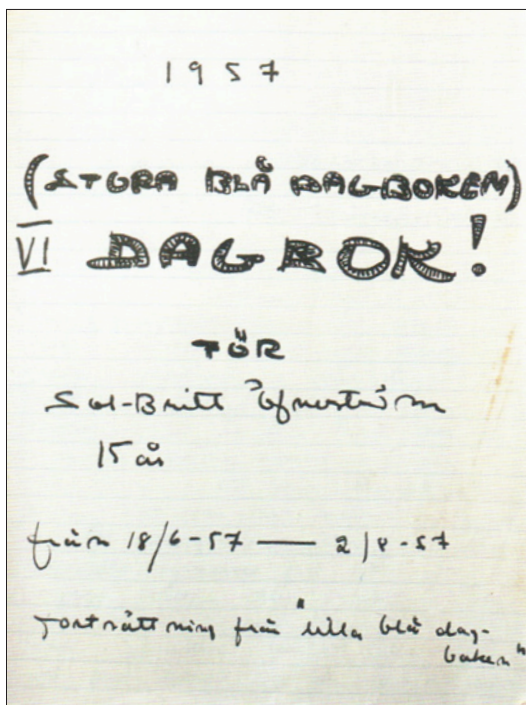
Fast hon då övergavs och betraktades som vrak, bärgades hon efter nästan två år och reparerades.

Nästa olycka hände i halv storm, en grundstötning öster om Märkets fyr. Det var jul, och sjöhävningen tilltog, så man beslöt att i väntan på bärgning överge fartyget. Av det blev dock in-



tet; Harding sjönk och ligger på 10-12 meters djup, ibland besökt av sportdykare.

ANDRA BESÖKARE hade haveristen redan så länge hon stod stadigt på grund. Det är här Skogberg kommer in i bilden: med åren hade minnen av haveristen dykt upp på olika håll. Mässingsventiler, en gammal lejdare, en däcksdörr med ventil, en välbevarad livbåt och slutligen Skogbergs topptrycksindikator. ♦



Artikelförfattaren

Thure Malmberg är journalist med Emsalö, Borgå som sommarviste och Söderkulla, Sibbo som vinterviste. Adress: Centrumgränd 1 A 3, 01150 SÖDERKULLA Tfn: +358 405 93 6269 e-post: thuremalmberg@yahoo.com



Två män i en båt

TEXT: THURE MALMBERG

Yrkesmän. Leif Weckström har en meriterad bakgrund som pressfotograf och Stefan Lundberg är en journalistveteran känd från både press och radio. Bådas kärlek till havet kommer fram i boken Sommaräventyret i Daphnes kölvatten.

Sommaren 2014 gjorde Hbl-journalisterna Stefan Lundberg och Leif Weckström (foto) en resa med motorbåt från Södra hamnen i Helsingfors till Rapallo i Italien. Det blev 17 reportage från 55 dagar, 2262 sjömil och otaliga slussar på olika europeiska vattenleder. Herrarna levererade under resan kontinuerligt material som publicerades både i Hufvudstadsbladets pappersversion och i nätupplagan.

DESSA ARTIKLAR har nu samlats och kompletterats till en bok, "Sommaräventyret i Daphnes kölvatten" (Helsingfors 2014, 208 sidor, inbunden). Författarna hade året innan för att kontrollera slussar och bensenmackar bilat utmed de franska kanalerna mellan Nordsjön och Medelhavet. Dessutom hade man lusläst tre böcker, skrivna av tre andra finlandssvenska båtfarare som i stort valt samma rutt 1935, 1949 och 1956.

Den äldsta litterära inspirationskällan var en bok författad av Håkan Mörne. Han var son till skärgårdslyrikern Arvid Mörne och själv en god, om än i dag nästan bortglömd havsskildrare, och skrev 1935 "Vinga seglade till Rom" med undertiteln "En kosterbåts äventyrliga vinterresa över Östersjön och Nordsjön. Kanalfärd genom kontinenten och kryssning i västra Medelhavet"

GÖRAN SCHILDTs ketch Daphne är väl den bäst kända av de båtar som i tiden bar äventyrarna

mot Medelhavet. Hans bok "Önskeresan" som kom ut 1949 är i dag en klassiker.

Det var kort efter andra världskriget Göran Schildt tillsammans med vänner gav sig iväg med Daphne, i dag museiföremål i Åbo. Från Finland tog de sig via Göta kanal och över Nordsjön till de franska kanalerna.

Liksom Mörne 1935 i Vinga valde Lundberg och Weckström att ta kurs över Östersjön, och fick sedan uppleva många kanaler på kontinenten. När de jämförde sin resa med föregångarnas fann de emellertid att mycket fortfarande var nästan det samma.

YNGST AV DE TRE litterära förebilderna är ÅU-journalisten Tor Weckströms bok "Brusande eskapad", som kom ut 1956 och samtidigt ger en dimension av dåtida resor med lastfartyg: Brus lyftes upp på däck på FÅA:s ss Norma vid Skatudden för transport till Bremen. Efter turen till Medelhavet fick Brus sedan återvända från Velseroord i Holland väl surrad på däck ombord i Paulinrederiets ss Imatra. Till saken hör att denna Weckström är far just till fotografen Leif, vars fantastiska bilder nu gör läsningen av Sommaräventyret i Daphnes kölvatten till en upplevelse.

I FÖRHÅLLANDE till föregångarnas expeditioner finns en väsentlig skillnad – som egentligen i förlängningen blev helt positiv – som kom att fördröja avfärden från Helsingfors med ett år. Med bara veckor kvar till den planerade starten våren 2013 kom herrarna – själva både sjö- och skärgårdsvana – underfund med att förarbevis av olika slag krävdes på de inre europeiska vattenvägarna. Det hade de inte.

Tablå: en planerad sponsor drog sig ur projektet, och Lundberg fick sätta sig på skolbänken i Arbis i Helsingfors för att först tentera skärgårds- och kustskepparexamen och sedan skaffa kanalpappren. Ett år gick, och under tiden trädde en ny sponsor in på arenan med en Yamarin daycruiser med 300 hästars

snurra som fick disponeras för resan. Den döptes till La Sterne (Tärnan) och skulle lämnas i Rapallo ett stycke söder om Genua i Italien.

DEN 22 MAJ 2014 kom man så iväg. Ett kort stopp gjordes vid Estonias gravplats, där paret lade ned en röd ros på havet. Christiansö vid Bornholm anlöptes och skildras lyriskt: den lilla klippön som bara entusiaster känner är en upplevelse av stort format.

Via Holtenau och Kielkanalen, där man i hastigheten försökte slussa in i de stora rollarnas kammare, kom Tärnan till Elbe. Här saknar jag lite mer detaljerade uppgifter: texten avslöjar bara att man tog kurs på Otterndorf och sedan – hur nu det gick till – hamnade i Bremerhaven.

FLERA GÅNGER har jag ombord på lastbåtar sett hur man efter slussen i Brunsbüttel söker sig västerut mot Cuxhaven och Nordsjön, men här försvinner Tärnan elegant ur sikte för att sedan dyka upp på IJsselmeer och Amsterdams kanaler.

En titt på sjökortet ger förklaringen: ett kort stycke före Cuxhaven ligger Otterndorf, och därifrån leder ett kanalsystem med ett farbart djup som minst på bara 1,5 meter. Det var den vägen La Sterne, som bara stack ca 75 centimeter, tog för att undvika oväder och ström på Nordsjön. Lite av Nordsjön fick man ändå uppleva på den fortsatta vägen mot Le Havre, där herrarna tog kanalvägen mot Rhône och Medelhavet.

EFTER TRETTIO DAGAR på kanalerna slussade La Sterne ut i Port St-Louise, där en nyförlist segeljakts master som en dramatisk varning om vad som förestod stack upp från en sandbank.

Då hade paret lärt sig allt som kan tänkas vara värt om slussar, nivåskillnader, kanalvakter och brist på tankningsställen. Nu fick de i stället känna på de vindar de i början lyckats undvika

på Nordsjön. Utanför Marseille blåste mistralen upp, och höll närapå att knäcka både sjöfararna och deras båt. Lundberg:

"Håll båten rakt, låt den inte lägga sig på tvären för då välter vi, tänker jag vid varje vågkam. Ibland kanar vi 'bakåt', och jag sätter full gas för att inte bli under nästa våg."

MISTRALEN hade redan Håkan Mörne råkat ut för:

"Det skrek i vanterna, lovartsbardunen rev knapen med dess järnbultar från däckets, bomnocken strök fräsande genom en vågkam" skrev han.

Lundberg och Weckström kom emellertid lyckligt i hamn, ett stort och ställvis strapatsfyllt äventyr rikare. Den rikedomen har de nu i text och bild förmedlat till läsarna. ♦

Denna recension bygger på en text som ingått i Sjömanskyrkan 1/2015.

Sommaräventyret i Daphnes kölvatten

Stefan Lundberg och Leif Weckström (foto)
208 s., inbunden, illustrerad
Utgivare: Scoop
ISBN 978-95-267142-3-3



En majmorgon 2014 lämnade Stefan Lundberg (text) och Leif Weckström (foto) Helsingfors med sikte på Rapallo i Italien, en sträcka på 2262 nautiska mil. Journalistkollegan Niklas Tallqvist tog avskedsbilden när båten med de två lämnade Södra hamnen i Helsingfors.

Från Hagnäskajen till Yokohama

TEXT: THURE MALMBERG

Dussinets skeppare i Sibbo har samlat sina minnen av skärgårdsliv, skutor och sjöfart i en ny liten bok, skriven av journalisten Henrik Westermarck, själv uppvuxen i en sjöfararfamilj där pappa var borta i månader och mamma skötte allt.

Rubriken "Från Hagnäskajen till Yokohama" syftar på de breda erfarenheter skepparna samlade genom åren. Hagnäskajen i Helsingfors, där sandskutorna i tiden lossade sin last, heter i dag Sörnäs strandväg och ligger innanför Hanaholmens kraftverk och nedlagda Sumparns hamn.

YOKOHAMA igen får representera följande steg i utvecklingen, när sandskepparna från Sibbo ombord på större fartyg sökte sig ut till vidare vatten.

Boken på 140 sidor är lättläst och ger en bra bild av skärgårdsbornas verklighet för tjugotrettio år sedan tillbaka i Sibbo. När det gällde utkomsten fanns det ofta bara två alternativ: kalkgruvan i Kalkstrand eller skutor.

Sibbo skutskepparklubb tog initiativet till boken, som getts ut av Sibbo hembygdsförening.

ÅLANDSFÖDDA Henrik Westermarck igen är en erfaren dagspressjournalist med ledigt och gott språk. Att han dessutom haft en far som var yrkesnavigatör gjorde att han själv redan som barn kunde få följa med på resor med lastfartyg.

Det var i sista minuten de här skepparminnena samlades in. Under hösten avled två av de skeppare som träder fram i boken. Nära 50

meter långa Greta, byggd i Norge 1925, blev det sista sandfartyget i Sibbo men såldes för ett år sedan.

I NOVEMBER gick hennes kollega från Borgå, tyskbyggda Jutta F, som i östra Nyland var känd under namnen Gun, Diane II och Ghita, till upphuggning i danska Grenaa.

Sandskutorna är borta, kanske för gott. Det finländska sjöfolket är det nästan också.

Westermarck avslutar: "Det behövs inte längre så många sjömän." ♦

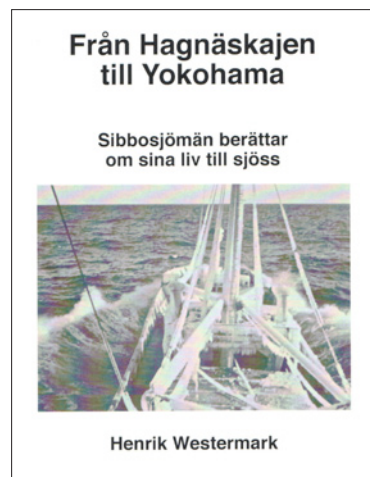
Från Hagnäskajen till Yokohama, Sibbosjömän berättar om sina liv till sjöss

Henrik Westermarck

140 s., häftad

Utgivare: Skrifter utgivna av Sibbo hembygdsförening r.f. XVIII

ISBN 978-952-93-5000-1



Artikelförfattaren

Thure Malmberg är journalist med sjöfart som specialområde.



Äppelmos och kungar i fascinerande läsning

TEXT: THURE MALMBERG

Våra inhemska upptäcktsresande till sjöss, bl a Håkan Mörne, Göran Schildt och nu senast duon Lundberg/Weckström (se recensionen i detta nummer) får vackert kapitulera för en svensk dam, teckningsläraren och globetrottern Aina Cederblom.

Hon åkte nämligen redan 1931 ensam i en fem meters snurrebåt genom kontinentens kanaler till Medelhavet och Svarta havet. År 1933 tog hon sig med en ny, lite större båt med en sju hästars Archimedes till Grönland, likaså ensam.

ÅRETS UPPLAGA av Sjöhistorisk årsbok heter "Lust & Nöje", den eleganta skriften på 240 sidor från Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum. Den ägnas helt åt lustfarkoster, de som på 1970-talet började kallas fritidsbåtar.

I 35 essäer skildras nöjesseglande under mer än 300 år. Seglande skall här förstås i den utökade mening Svenska Akademiens ordbok ger ordet: det handlar alltså inte enbart om seglande farkoster, utan alla typer av båtar.

Man behöver inte ens vara någon utpräglad båtmänniska för att ha glädje av årsboken. Rojalister kan t ex njuta av en fin bild av kronprinsessan Victoria poserade vid ratten

på något större fartyg. Eventuellt rör det sig om gästande kungajakten Dannebrog, men boken avslöjar tyvärr intet om kronprinsessans eventuella egna maritima intressen.

SÅ MYCKET MER både kungligt och plebejiskt finns med i boken, som skapats av Erling Metz (text) och Caroline Jernhagen Metz, två kunniga journalister och museimänniskor som förstått att gräva i de rika sjöhistoriska arkiven.

Bland kungligheterna har Oscar II och kungajakten Drott, en ombyggd och vitmålad f d örlogsman, sin givna plats. Men visste ni att de societetsdamer som under majestätets landhugg i Marstrand bildade publiken kallades kungsflundror?

Visste ni också att t ex Astrid Lindgren höll egen båt förtöjd vid sommarstugan i Furusund där hon skapade sina texter? Hennes tackbrev till båtbyggaren efter en lyckad reparation finns med i faksimil och i närheten spelades "Vi på Saltkråkan" in.

DAMEN som åkte till Grönland då? Ja, Aina Cederblom (1896-1986), var en upptäcktsresande av rimligen större mått än våra egna sjöfarande herrar. På väg mot Medelhavet 1931 fick hon genast

bensinproblem, men de löstes lika lätt som originellt: ett strandhugg vid en skärgårdsskola gav en glasburk med en orm inlagd i bensin. Ormen fick stanna kvar i Sverige, men bensinen hölldes i snurran och så bar det iväg.

Och året därpå, när hon i Norge förberedde sig för trippen mot Färöarna och Grönland, skakade en äldre man tveksamt på huvudet åt tanken på en ensam kvinna i en liten nödortfärdig däckad snurrebåt med en sju hästars Archimedes ute på Nordsjön. Då förklarade Cederblom glatt: *"Hemma i Sverige får flickor ofta ensam på en liten tur med aktersnurra."*

CEDERBLOM engagerade sig under kriget i hjälpsatser och tiggde sig till ett parti skadad frukt, som hon kokade till åtta ton äppelmos och lastade i sin egen skuta Brill. Moset delade hon i Finland ut till våra barn med vitaminbrist.

Här bör det sägas att Cederblom skeppade betydligt mer än äppelmos till både Helsingfors och Ekenäs, bl a trähus. Den som vill läsa mer om hennes insatser kan gå in på nätet och läsa Harras Rönnerbergs utförliga presentation från Enslinjen 2010 i Ekenäs navigationsklubb.

Lustbåtar av olika slag har alltid rört sig mellan våra två sidor av Östersjön. Augustin Ehren-

svärd seglade t ex med sin speljakt "Lediga Stunder" till Åbo skärgård och Sveaborg 1763.

UNDER Krimkriget seglade britten Robert Hughes i sin lilla kutter "Pet" till bombardemanget av Bomarsund i augusti 1854. Upplevelserna skildrade han i boken "Log of the Pet" och följande år var han tillbaka för att följa bombardemanget av Sveaborg. På ett uppslag ses Pet obekymrat kryssande på Kronbergsfjärden medan projektilerna regnar över Sveaborg. ♦

Lust & Nöje, Essäer om livet i båt under 300 år

Erling Matz och Carina Lernhagen Matz
240 s., inbunden, illustrerad

Utgivare: Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum
i Stockholm (Sjöhistorisk årsbok 2014-2015)
ISBN 978-91-980241-1-1



Lärorikt och medryckande om europeiska öar

TEXT: HÅKAN EKLUND

Det kan genast sägas, Christian Pleijels bok "Hur man läser en ö", är läsnjutning i sakprosa när den är som bäst: läsvänlig, informativ, innovativ, intressant, överraskande, medryckande och pedagogiskt välplanerad i vacker utformning. Och mycket mera till.

NÄR DETTA SKRIVS har jag bara den engelska versionen i min hand, men den svenska skall väl hålla samma standard.

Boken är fylld med överraskningar; i slutet skriver författaren att man är välkommen att också läsa boken bakifrån. Och författaren själv är inte heller någon vanlig öbo; förutom ett åländskt medborgarskap har han ett svenskt, franskt och finskt sådant. En europé bosatt på Kökar.

Det hör heller inte till vanligheterna att en bok innehåller en medföljande broschyr som berättar om bokkonceptet, i detta fall strukturerat enligt sex olika färgade hattar, om hur boken skall läsas, som presenterar författaren och innehåller en annorlunda karta som beskriver övärlden som en arbetsprocess. Redan från början placeras läsaren, konsumenten, i fokus.

BOKEN HANDLAR OM Europas små ö-samhällen, om människorna som lever där, om det de jobbar med, om deras nöjen, färjor, bekymmer och glädjeämnen. Substansen i boken är precis lika mångsidig, omväxlande och utmanande som området i sig.

Boken är strukturerad enligt maltesen Edward de Bonos koncept med "six thinking hats". Tänkarrhattarna ger tid för kreativt tänkande, skriver Pleijel, de hindrar också människor från att fastna i ett visst förhållningssätt. "Hattarna låter oss se på olika aspekter av en företeelse och tillåter oss att också uttrycka vår intuition och magkänsla i allvarliga sammanhang.

Jag har dem ofta på mig och har alltid stor nytta av dem som verktyg för att tänka själv och som en metod för att ha en meningsfull dialog med andra. Hattarna är min arbetsprocess vilket jag försöker visualisera i den karta som följer med boken som en bilaga." Pleijel skriver att det inte är hans hattar, han har bara lånat dem för en stund för att från nya vinklar få perspektiv och förståelse för öbornas speciella sits.

BOKEN ÄR INDELAD i sex kapitel, där vi får lära oss mera om Europas öar och öbor utifrån sex olika färgade tänkarrhattars tankevärld:

- Kapitel 1. Vit hatt: fakta och siffror om Europas öar. Neutralt och objektivt.
- Kapitel 2. Gul hatt: positivt tänkande. Goda exempel, förebilder. Optimism.
- Kapitel 3. Svart hatt: kritiskt omdöme. Vilka risker står öarna inför? Pessimism, försiktighet.
- Kapitel 4. Röd hatt: känslor som vrede, hat och kärlek. Här får aningar, intuition och värderingar ta plats.

- Kapitel 5. Grön hatt: kreativitet. Nya idéer, nya koncept, nya, oprövade sätt att lösa gamla problem.
- Kapitel 6. Blå hatt: agenda, kontroll över processen, fokus. Ordförandes hatt. Vad det hela ska leda till. Sammanfattningar, slutsatser och beslut.

VITAHATTSKAPITLET ger fakta om Europas små öar som man sällan hittar information om. Om Europas 25 stora öar räknas bort finns det 2431 små öar kvar med en population på 12 535 948 åretruntboende öbor.

Men, nu kommer det märkliga. Enligt en definition från 1993, som EU ännu använder, finns det bara 440 öar med officiell ö-status inom EU! Något som Pleijel finner synnerligen märkligt och vilseledande.

Enligt EU:s definition skall en ö omfatta minst 1 km² landyta, ligga minst 1 km från fastlandet, ha minst 50 åretruntboende och får inte ha någon som helst fysisk koppling till fastlandet (bro, tunnel).

Vi som bor i Finland och Sverige vet ju att en dylik definition är värdelös byråkratsmörja.

Redan i detta kapitel hittas en massa intressant fakta att ta till sig och reflektera över. Kapitlet avslutas med Pleijels resonemang om hur en ö borde definieras och vilka data som borde inkluderas för att ge en rättvis bild av olika öars karaktär och behov, där både öarnas vattenområden, antal deltidsboende och

besökande turister också borde inkluderas. De påverkar ju alla allt och alla.

GULAHATTSKAPITLET innehåller många intressanta exempel på framgång, innovationer och positiva modeller. Allt från Samsö i Danmark till Eigg i Skottland och Kökar i Skärgårdshavet där överlevnad handlar om "ekonomisk småskalighet", konsten att hålla kostnader nere.

I svartahattenskapitlet möter hot, miljökatastrofer och annat negativt. Men också hopp om förändring. I rödahattskapitlet möter Uöya, fångöar, gravgårdsöar och andra okända och spännande ställen i Europas övärld. Med den gröna hatten på tar Pleijel en titt på olika framgångskoncept där turism innehar en stor roll och kollar in demilitariserade öar (Svalbard, grekiska öar, Åland). I det avslutande kapitlet med en blå hatt är det läsarens relation till öar och öbor som gäller. Samtidigt är det bokens instruktionsmanual, fördelar (och nackdelar) med att flytta ut till en liten ö, goda råd till politiker, myndigheter och beslutsfattare.

DETTA ÄR en bok som är både läsvärd och underhållande dessutom i trendig och fräsch layout. Att göra tråkiga siffror och franska-strecks data till intressant läsning, är i sig en bedrift. ♦



25.2.2015

Lyckad nordisk slutkonferens "JUST HÄR ÄR DET MÖJLIGT" om ungas försörjningsmöjligheter i skärgård och på landsbygd

Konferensen "Just här är det möjligt" på Hanaholmen i Esboden 26 januari 2015 var en sammanfattning av demografiprojektet Egna pengar. De hundra deltagarna bjöds på ett urval av förebilder och goda exempel, både i form av driftiga ungdomar och strukturella lösningar i kommuner och organisationer – och nya kontakter knöts vid lunchbord och kaffepauser.

- Demografi är inte bara sterila siffror, utan handlar om oss människor och om de platser där vi bor, påpekade Ester Miiros, projektledare i Egna pengar. Den som håller på att bli vuxen frågar sig: Vad har jag för förutsättningar? Hur ska jag försörja mig? Var hittar jag den plats där jag vill bo? Här är inspirationens kraft stor: "Kan hon/han så kan jag". Därför fick flera unga företagare presentera sina val och vägar. Kärnordet här blev **VÅGA**.

Och för att glesbygden och skärgården ska leva behövs goda tjänstemän och politiker som frågar sig: "Hur kan jag främja för unga människor att vilja leva och bo här?". Att satsa på ungdomarna är en investering och en infrastrukturell satsning. Här blev det återkommande ordet **LYSSNA – på riktigt**.

Varför Egna pengar, Lena Nyberg, styrelseordförande för NSS?

- Som vuxna tror vi att vi vet vad barn och unga tycker, för vi har ju varit där. Men världen

är annorlunda än när vi var unga. Projektet Young Voices, som var ett samarbete mellan Stockholms och Ålands skärgård, gav en bra kunskapsbas och visade bland annat att unga vill vara delaktiga i sitt samhälle. Det blev en påminnelse om att vi måste lyssna till alla åldrar när vi fattar beslut. En viktig fråga för skärgårdsungdomarna visade sig vara: Hur försörjer man sig? Den frågan var upprinnelsen till projektet "Egna pengar".

Konferensen streamades (<https://www.youtube.com/watch?v=CBfdZfUi4Xg>), och en rapport blir klar under våren.

Rådsmötet 7 maj 2015 – reservera dagen i din kalender!

Vårens viktiga beslutande Rådsmöte hålls 7 maj 2015 i Helsingfors, och Nylands förbund står som värd med riksdagsledamot Thomas Blomqvist som Rådets ordförande.

Annastina Sarlin från Nagu är ny samarbetschef från juni 2015.

Vad är Nordiska skärgårdssamarbetet, NSS?

NSS är ett myndighetssamarbete som funnits sedan 1978. Grundtanken är att samarbeta runt gemensamma frågor och utmaningar genom kunskaps- och erfarenhetsutbyte mellan aktörer i skärgården.

Verksamheten finansierar genom medlemsavgifter och Nordiska ministerrådets basfinansiering för gränskommittéer.

Läs gärna mer på hemsidan! ♦



Tre unga entreprenörer. Sonja Petterson från Kumlinge intervjuas av Ester Miiros. © Octavian Balea.

En uppskattad presentatör: Jonna Jinton som lämnade storstaden och flyttade till fjällen. © Lars Losvik.



Ester Miiros är samarbetschef
för Nordiskt skärgårdssamarbete

Tfn: 358 (0)40 1580 555

e-post: info@skargardssamarbetet.org

webbplats: www.skargardssamarbetet.org



Från Karins horisont

Som bokförläggare i skärgård

Från att ha jobbat några år inom dagspressen både i Finland och Sverige, beslöt jag mig för att flytta hem till hembyn Björkö i Vasa skärgård. I samma veva startade jag min egen mediabyrå där jag i huvudsak skriver artiklar på frilansbasis och jobbar som grafisk formgivare.

STEGET från Stockholm till Björkö kändes först som ganska stort, men mycket snart inser man att arbetsorten inte längre har samma betydelse som förr, tack vare Internet förstås. Jag kan nu sitta i min röda stuga med vita knutar och hålla kontakt med mina kunder lika bra som om jag satt mitt i en brusande storstad. Skillnaden är förstås när jag ska möta dessa kunder, men då åker jag in till mitt kontor i Vasa, vilket jag betraktar som en liten nödingång till civilisationen.

Att ge mig in i förlagsbranschen var absolut inget jag hade planerat. Man skulle kunna säga att beslutet fattades efter en snabbkalkyl över en lunch med chefen för ett finlandssvenskt förlag. Arvodet för min arbetsinsats skulle bli alltför blygsam och jag tyckte att det borde gå att klämma mer ur boken än vad som erbjöds.

MIN MEDIABYRÅ var tämligen nystartad och jag hade aldrig gett ut någon bok tidigare. Jag visste inget om förlagsbranschen, och tur var väl det. Ju mindre man vet, desto mera benägen är man att kasta sig in i projekt med inställningen ”Ja, men det borde ju gå” eller ”Det kan väl inte vara så svårt”.

Mina två medarbetare hakade på mitt vilda förslag att nobba i förlagets erbjudande och ge ut boken på egen risk. De var redan kända i Svenskfinland, vilket vi kallt räknade med skulle ge en skjuts i marknadsföringen. Vi kom överens om att dela lika på riskerna och vinsten.

Den gången gav vår djärva satsning utdelning. Vi fick både spaltutrymme och radiotid i Österbotten, vilket var vår viktigaste marknad. Vårt bokkoncept, som redan hade prövats några år tidigare, visade sig vara lyckat och hela upplagan sålde slut, inte bara i Österbotten, utan även i andra delar av Svenskfinland. Och naturligtvis tjoade vi över vårt tilltag. Vi hade fått ut långt mer vinst ur boken än om vi hade följt plan A.

MEN, MEN. Berusad av vår framgång beslöt vi att ge ut samma bok på finska och räknade med att mottagandet skulle bli lika översvallande. Icke, sa Nicke. Vad som gick fel där, grunnar vi fortfarande på. Vi fick naturligtvis inte samma gratis marknadsföring på finskt håll som på svenskt, men var det hela sanningen? Bokhandlarna i Vasa lyckades sälja bara nåt enstaka exemplar, trots att de aktivt bjöd ut boken. Och surt var det när en bokhandlare ringde och sa att jag fick komma och hämta en hög med böcker som de inte lyckats sälja.

Förutom denna bok, har jag, tillsammans med andra, gett ut ytterligare ett par böcker på eget förlag, men vis av skadan hållit mig till den finlandssvenska marknaden. Min lilla erfarenhet av bokutgivning visar, att har man tid och ork att ge ut boken själv, så ska man göra det. Naturligtvis krävs det en hel del arbete, risktagande och aktivitet, men den finlandssvenska marknaden är så pass liten, att lyckas man skapa ett förtroende hos bokhandlare och kunder, så ser jag ingen större anledning till att låta någon annan ge ut boken.

JAG HAR VÅGAT mig på denna förlagsverksamhet i liten skala så länge medarbetarna har gått med på att dela på risken. Att tillämpa arvoden och royalty enligt samma modell som man vanligtvis gör på etablerade förlag har jag inte prövat. Det skulle naturligtvis innebära ett större risktagande, eftersom jag då ensam skulle stå för alla eventuella förluster. Å andra

sidan skulle min vinst bli större om försäljningen blev en framgång. Vem vet, kanske en vacker dag...

För att återknyta till min by där jag bor, så har det fallit sig naturligt för mig att hämta inspiration från den skärgård som omger mig. De böcker som jag har gett ut på eget förlag har alla, utom en, haft direkt anknytning till naturen och havet. Den första boken som gavs ut heter Stugliv (på finska Vuoden ympäri mökillä) och den senaste är Merenkurkku Kvarken, ett bildverk av Seppo Lammi.

NÄR JAG skriver detta sitter jag på tåget till Helsingfors där jag ska jobba några dagar med ett tidningsuppdrag. Jag känner mig oerhört tacksam för möjligheten att få vara min egen, att få göra det jag tycker mest om i varierande miljöer och sammanhang. Och för min röda stuga med vita knutar långt ute i en liten skärgårdsby dit jag ständigt kan återvända. ♦

Kolumnisten

Karin Dahlström är egen företagare (Elipta media)
 Adress: Uppbyggted 75, 65870 BJÖRKÖBY
 Tfn: +358-50 5415713
 e-post: karin.dahlstrom@eliptamedia
<http://www.eliptamedia.fi/>





Ett åskväder drar in från havet. Parkberget, Hangö. © Håkan Eklund.

Arets sommarnummer av Skärgård skall handla om utskärsstaden Hangö och Hangö udd som är Finlands sydligaste udde, en cirka 30 kilometer långsmal landtunga som sträcker sig ut från fastlandet i sydvästlig riktning. Hangö udd är urgammal svenskbygd där svenska vikingar gjorde strandhugg under sina färder österut mot Novgorod i Ryssland. På 1200-talet nämns Hangethe som ankarplats i en farledsbeskrivning från Blekinge till Reval, det s k itinerariet som ingår i den danska kungen Valdemars II Sejrs jordebok.

Stadens strategiska läge för hamn och försvarsverk har starkt påverkat historien och Hangö med omnejd är fylld med minnesmärken. Området har en lång historia av krig.

Idag är Hangö känd som en välfrekventerad sommarstad med en speciell atmosfär som den är ensam om i Finland. Under sommaren arrangeras en uppsjö av evenemang som lockar till sig tiotusentals turister. I staden finns inte mindre än 30 km stränder som är tillgängliga för allmänheten.

Idag har drygt hälften av stadens ca 9000 invånare finska som modersmål.

Skärgård Nr 2/2015 utkommer i slutet av juni och är en "måste-tidskrift" för alla vänner av vårt unika kust- och skärgårdsområde. Välkommen med som läsare i vår 38:e årgång!

Besök gärna vår "nyrenoverade" webbsida (www.skargard.fi) där också prenumeration kan göras.

Håkan Eklund



Sista bilden